

2. L'estratificació del lèxic amazic

La renovació del lèxic amazic al llarg dels últims mil·lennis s'ha produït tant per evolucions internes com per la influència de llengües parlades per pobles en contacte. La influència de les llengües exògenes sobre l'amazic es pot esquematitzar a partir del següent quadre (sobre la tipologia del manlleu, vegeu *infra*, § 3.2):

període	llengües dadores	regions afectades	tipologia del manlleu
3000 aC-s. VII dC	egipci	vall occidental del Nil i oasis occidentals d'Egipte	additiu
s. VII aC-s. VII dC	grec	Cirenaica i marge occidental del Delta	additiu
s. V aC-s. IV dC	púnic	Tripolitània, Zeugitana, Bizacena i Numídia	additiu
s. II aC-s. VII dC	llatí africà (+ hebreu i arameu?)	Àfrica Proconsular, Mauretànies (Sitifiana, Cesariana, Tingitana)	additiu
ss. VII-XI	afroromànic	sud de Bizacena	additiu
s. VII-actualitat	soninke, bambara, mandinga, fula, wòlof	nord de la vall del Senegal vers l'est	additiu
ss. VII-XII i després	àrab prehilalià	difusió urbana i comercial	additiu i substitutiu
s. XI-actualitat	àrab hilalià	difusió rural i nòmada	additiu i substitutiu
s. XI-actualitat	haussa, kanuri, teda-daza, songai, fula	Sàhara central i Sahel	additiu
ss. XI-XIX	lingua franca o sabir (de base romànica)	tota la costa mediterrània	additiu
ss. XVI-XIX	turc i altres de transmissió otomana	nord d'Algèria, Tunísia i Líbia	additiu
s. XIX-actualitat	francès i altres llengües romàniques	francès pertot, castellà al Rif, italià a Tripolitània	additiu
(sobretot a a partir del segle XX)	àrab estàndard	pertot	expansiu (no elevat a l'AE)

2.1. El lèxic genuí

2.1.1. L'amazic, llengua afroasiàtica

És bàsicament gràcies a morfologia que la filiació afroasiàtica de l'amazic ha pogut ser establerta amb seguretat. En canvi, les correspondències lèxiques entre les diferents branques del *phylum* afroasiàtic amb prou feines han donat fruit, cosa, d'altra banda, esperable, si tenim en compte que la cronologia del protoafroasiàtic remunta pel cap baix al 8.000 aC, mentre que el protoindoeuropeu (possiblement d'una datació propera al 3.500 aC) té la meitat d'antiguitat, per posar un paral·lelisme proper i alhora més ben conegut. La renovació lèxica que han experimentat de manera independent les diferents branques i llengües afroasiàtiques ha estat tal que no ha estat possible fins ara una reconstrucció mitjanament fiable del lèxic de la protollengua afroasiàtica, a diferència de les envejables consecucions assolides per la lexicografia històrica i comparativa indoeuropea. No obstant això, sembla poc dubtós que el fons lèxic de l'amazic és bàsicament de soca afroasiàtica, i és fins i tot possible trobar cognats en diferents branques afroasiàtiques per a mots com $\text{†}\xi\text{E}\text{†}$ *tiḏt* 'ull' (< **ḡil-*, també amb continuadors txàdics i cuixítics), $\xi\Lambda\circ\text{□}\text{□}$ *idamn* 'sang' (< *(*ḡa-*)*dVm* 'vermell, sang', amb continuadors txàdics, cuixítics i semítics), ‡M *ul* 'cor' (< **libb*, amb continuadors txàdics, cuixítics i semítics), $\circ\text{□}\circ\text{□}$ *aman* 'aigua' (< **maḡ-*, també continuadors txàdics, egipcis i semítics), $\xi\text{H}\text{⊙}$ *iys* 'os' (< **kas-*, també amb continuadors txàdics, egipcis i semítics), $\text{□}\text{□}\text{†}$ *mmt* 'morir' (< **mawVt-*, també amb continuadors txàdics, egipcis i semítics) i $\xi\text{⊙}\xi$ *isin* 'conèixer' (< **siwan-*, també amb continuadors txàdics i egipcis), entre d'altres.

2.1.2. Substrat preafroasiàtic de l'amazic?

A causa de la poca profunditat de reconstrucció que permet la comparació afroasiàtica, no ha estat possible ara com ara determinar —ni tan sols albirar— la incidència incerta del substrat que hagi pogut tenir l'amazic, de manera que no sabem fins a quin punt el substrat preamazic ha pogut influir en el renovament lèxic de l'amazic i en la divergència en relació amb la resta de llengües afroasiàtiques.

2.1.3. El lèxic areal

La doble orientació mediterrània, d'una banda, i sahariana, de l'altra, de les poblacions amazigues ha convertit l'amazic al llarg de la seva història en una llengua permeable a mots viatgers pertanyents tant a l'ecosistema lingüístic mediterrani com a l'ecosistema lingüístic saharià i fins sahel·lià. L'amazic conté un cabal significatiu de lèxic comú a nombroses llengües en contacte que ni tan sols, en molt casos, estan emparentades. La procedència última d'aquests “mots ambulants” (*Wanderwörter* és el nom alemany amb què són coneguts en lingüística general) és de fet indeterminable a causa de la mediació d'un nombre incert de llengües que els han fet circular. Són relíquies d'aquest estoc areal mots amazics pertanyents especialment als camps semàntics dels vegetals (ⵎⵍⵎⵍ *alili* ‘baladre’, ⵎⵓⵏⵏ *abaw* ‘fava’) i dels minerals (ⵓⵣⵣⵣ *uzzal* ‘ferro’, ⵎⵏⵏⵏ *aldun* ‘plom’, ⵣⵣⵣ *azrf* ‘argent’), que possiblement remuntin als orígens de la indústria metal·lúrgica.

2.1.4. Les extensions radicals a partir de fonemes d'origen protoamazic

L'erosió fonètica i altres fenòmens de lenició han reduït la major part de les velles arrels triconsonàntiques d'origen afroasiàtic de l'amazic a biconsonàntiques i monossonàntiques. Ja abans de la cristal·lització del protoamazic hi operava un procediment sens dubte d'herència afroasiàtica consistent en la reduplicació d'una de les radicals “supervivents”, que podia ser, en primer lloc, la segona, com en els casos de ⵎⵏⵏⵏ *adamum* ‘morro, musell’ √ⵎⵏⵏⵏ DMM en relació amb ⵓⵎⵎ *udm* ‘cara’ √ⵎⵏⵏ DM, ⵣⵣⵣⵣ *azrar* ‘codolar’ √ⵣⵣⵣⵣ ZRR en relació amb ⵣⵣⵣⵣ *azru* ‘roca’ √ⵣⵣⵣ ZR o ⵜⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉⵏ *tiklilt* ‘formatge’ en relació amb ⵉⵏⵏⵏⵏ *ikkil* ‘quallar-se’ √ⵉⵏⵏⵏⵏ KL; i, en segon lloc, de totes dues, com en els casos de ⵔⵔⵔⵔ *bbrbr* ‘bullir’ √ⵔⵔⵔⵔ BRBR en relació amb ⵔⵔⵔ *abr* ‘bullir’ √ⵔⵔⵔ BR o ⵎⵏⵏⵏⵏ *frfr* ‘esvoletegar’ √ⵎⵏⵏⵏⵏ FRFR en relació amb ⵉⵎⵎ *ifr* ‘ala’ √ⵎⵏⵏⵏⵏ FR(W). D'altra banda, també coneixem procediments d'extensió d'arrels triconsonàntiques, concretament, d'una banda, la reduplicació de la tercera radical, com a ⵎⵏⵏⵏⵏⵏ *aglmam* ‘llac’ √ⵎⵏⵏⵏⵏⵏ GLMM en relació amb ⵎⵏⵏⵏ *glm* ‘estancar-se’ √ⵎⵏⵏⵏⵏ GLM o ⵎⵏⵏⵏⵏⵏ *aslyay* ‘resina’ √ⵎⵏⵏⵏⵏⵏ SLYY en relació amb ⵎⵏⵏⵏ *sly* ‘enganxar’ √ⵎⵏⵏⵏⵏ SLY; i, d'altra banda, com a ⵔⵔⵔⵔⵔ *rbubj* ‘estar esbotzat’ √ⵔⵔⵔⵔⵔ RBBJ en relació amb ⵔⵔⵔⵔ *rbj* ‘estar abonyegat’ √ⵔⵔⵔⵔ RBJ o ⵔⵔⵔⵔⵔ *bruri* ‘estar triturat’ √ⵔⵔⵔⵔⵔ BRRY en relació amb ⵔⵔⵔⵔ *bri* ‘ídem’ √ⵔⵔⵔⵔ BRY. Vegeu-ne una descripció més acurada morfofonològicament *infra*, Gr. § 2.4.

2.1.5. La derivació i la composició

La derivació, especialment la verbal i la nominal, ha estat sempre, i ho continua essent, el principal mecanisme de creació lèxica de l'amazic. Els procediments de derivació més prolífics són d'herència afroasiàtica, com són les derivacions factitiva-causativa, passiva, recíproca i, en menor mesura, reflexiva-mitjana en el lèxic verbal (Gr. § 5.3) i els noms verbals, d'agent/pacient i d'instrument/de lloc en el lèxic nominal (Gr. § 3.4.1.1). A més a més, l'amazic ha desenvolupat al llarg de la seva història nous procediments derivatius, especialment de derivació denominativa (Gr. § 3.4.1.2). Finalment, la composició no ha estat mai un mecanisme veritablement prolífic en amazic, fins al punt que es pot afirmar que l'exigu cabal de mots de dos lexemes en amazic prové almenys en la seva major part de la lexicalització de locucions (o sinàpsies).

2.1.6. Les extensions radicals a partir del reciclatge de fonemes exògens

El més recent —però no per això gaire menys productiu— mecanisme de renovació lèxica de l'amazic consisteix en l'aprofitament de fonemes de nova introducció —pel manlleu de mots de llengües en contacte que els contenen— per a l'extensió d'arrels reduïdes, bàsicament com a primera o darrera radical. Aquest fenomen devia començar a ser operatiu almenys d'ençà de la romanització, amb la proliferació del fonema /b/, va prosseguir durant el període d'influència afroromànica i es va

generalitzar d'ençà dels inicis de l'arabització, amb la proliferació de fonemes fins aleshores inexistents en amazic (/q/, /h/ i /ʕ/) o bé, si més no, de poc rendiment radical (/b/, /ʃ/, /z/ i /χ/). El fet que les arrels creades mitjançant aquest procediment no tinguin mai o gairebé mai abast panamazic és un indicatiu ferm que han estat creades amb posterioritat a la cristallització del protoamazic; continua essent un recurs ben viu. Aquest és, naturalment, un fenomen que accentua la divergència dialectal. Així, per exemple, a partir del nom d'arrel monoconsonàntica $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *imi* 'boca' $\sqrt{\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}}$ M s'han generat diverses expansions radicals, segons els dialectes, del mateix tipus, com ara $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *aqmmum* 'boca; morro' $\sqrt{\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}}$ QMM, CLH $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *agamum* 'morro' $\sqrt{\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}}$ GMM, CLH $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *agmmu* 'ídem' $\sqrt{\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}}$ GM i MZY $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *aqmu* 'ídem' $\sqrt{\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}}$ QM. Vegeu-ne una descripció més precisa *infra*, Gr. § 2.4.

2.2. Els manlleus antics

De les llengües de l'antiguitat de les quals tenim evidències de contactes prolongats i intensos amb l'amazic (egipci, púnic, grec i llatí), el llatí és la llengua que ha deixat un empremta més pregona. Els dos principals indicis que permeten determinar, en casos dubtosos, el sentit del manlleu són, d'una banda, la contravenció de les restriccions fonotàctiques (Gr. § 2.3) i, d'altra banda, l'especialització semàntica en la llengua receptora. Aquests dos criteris ens permeten saber que, per exemple, $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *asnus* 'ruquet' és un llatinisme de l'amazic i no *asīnus* 'ruc' un amaziguisme del llatí, encara que no sigui en llatí un nom d'origen indoeuropeu: d'una banda, l'arrel $\sqrt{\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}}$ SNS presenta la primera i la tercera radical idèntiques, ço que és contrari a les restriccions fonotàctiques d'una llengua afroasiàtica com l'amazic; d'altra banda, $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *asnus* no és l'hiperònim del 'ruc' en amazic (ho és $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *ayyul*), mentre que en llatí sí que ho és. Per tant, els manlleus a llengües no afroasiàtiques com el llatí i, a través d'aquesta llengua, també del grec, han generat anomalies en l'estructura de les arrels lèxiques de l'amazic, d'unes regles fonotàctiques en origen força restrictives.

2.2.1. Els manlleus a l'egipci

Ens és en gran mesura desconeguda la llengua de les poblacions "líbies" de la part occidental del Delta, de la riba oest de la vall del Nil i dels oasis occidentals d'Egipte, a banda de l'onomàstica, per la qual cosa desconeixem la influència directa que hagi pogut tenir la llengua egípcia (d'altra banda també de soca afroasiàtica) sobre l'amazic. Fins i tot en el cas de Siwa, és molt poc probable que l'estat actual de l'amaziguitat que s'hi parla sigui hereva de la llengua a la qual al·ludeixen les fonts antigues sobre el cèlebre oasi d'Ammon; de fet, recerques recents suggereixen que l'amazic de Siwa ha patit una relexificació a partir de l'amazic parlat per pobladors procedents d'oasis més occidentals, com podrien ser els de la regió històrica de Fazània (Sokna i Foqaha), tenint en compte la major afinitat que mostra el dialecte de Siwa amb els d'aquests oasis si ho comparem amb el més proper (geogràficament) oasi d'Augila. Malgrat la llarga durada dels contactes (almenys d'ençà del 3.000 aC) entre poblacions egípcies i líbies, el cabal cert de manlleus de l'amazic comú a l'egipci es limita a l'egipci antic *bnj(.t)* > copte sahidic *bnne* > paleoamazic **(te-)βāyne* > AS $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *tiyni* 'dàtils' (cf. $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *afena*, TRG *tehāyne* / *tāyne*) i l'egipci antic *šnj-bnr.t* > copte *šnjbnne* > paleoamazic **asβan* > $\text{ʕ} \text{ʕ} \text{ʕ}$ *azβan* / AWJ *ijβin* (també *san* a Tuat) 'borrissol de palmera'. Ambdós manlleus ens informen de la introducció del conreu de la palmera datilera al nord d'Àfrica des d'Egipte.

2.2.2. Els manlleus al púnic i alguns possibles hebraïsmes i arameïsmes

2.2.2.1. Els punicismes de l'amazic

Els contactes lingüístics entre el púnic (plançó nord-africà de la llengua cananea dels fenicis) i el paleoamazic van prolongar-se al llarg de tot el Primer Mil·lenni aC a través d'intercanvis comercials als emporis de l'Àfrica del Nord a l'oest de les *Arae Philaenorum* fins al segle III o IV dC a les ciutats de Tripolitània, una mica abans sobre les ruïnes de l'antigament poderós estat cartaginès a Zeugitana i Bizacena i, fins al segle V dC, possiblement, a l'interior de Numídia, bé que en una situació de creixent atrició (menys accentuada a Tripolitània que arreu), arran de la destrucció de la Cartago púnica l'any 146 aC. La influència de la civilització púnica sobre la societat maura és palesa en l'administració municipal i en la introducció de certes tècniques agrícoles. Va ser sobretot entre el 450 aC i el 146 aC que la cultura púnica va exercir una influència important sobre la cultura maura autòctona. Encara que els fenicis amb prou feines van importar nous conreus a l'Àfrica del Nord (amb l'excepció del magraner i d'alguna espècie), l'estat cartaginès va contribuir a la difusió de l'olivera, de la vinya i dels arbres fruiters. Els púnics són responsables igualment de la introducció de la cultura hel·lenística a la Tamazga Central i Occidental entre els segles III i II aC. El coneixement de la

llengua púnica es va anar fent més necessari entre els maures ens els usos administratius, econòmics i en el servei militar. L'impacte lèxic del púnic sobre l'amazic va ser probablement major del que palesen les empremtes més o menys segures de punicismes de l'amazic. Un tret comú a molts dels exemples és la imbricació del sufix del plural cananeu *-im* en el lexema amazic. El present diccionari en conté poc més d'una vintena de convincents, que cobreixen diversos camps semàntics (els ètims fenicis-púnics són citats, com és de rigor, sense vocalització):

- (a) Agricultura: 𐤀𐤌𐤁 *azalim* 'cebes' < PUN *bšl-m* (cf. HEB *bāšāl* ~ *pl bēšālīm* 'ídem', que sembla haver concorregut amb la designació més antiga d'aquest bulb, 𐤀𐤌𐤁𐤌 *aflilu*), 𐤀𐤌𐤁𐤌 *azatim* 'oli' < PUN *zyt-m* 'olives' (cf. HEB *záyit* 'oliva' ~ *pl zētīm*, pertanyent a la mateixa arrel semítica que l'arabisme 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀 *tazitunt* 'oliva; olivera'), 𐤀𐤌𐤁𐤌 *armun* 'magranes; magraners' < PUN *rmn* 'ídem' (pertanyent a la mateixa arrel semítica que l'arabisme 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌𐤀 *tarrmmant* 'ídem'; curiosament, en llatí hom anomenava el fruit *malum punicum*, és a dir 'poma púnica'), 𐤀𐤌𐤁𐤌 *aḡanim* / ZNT 𐤀𐤌𐤁𐤌 *yanim* 'canya; flauta, caramella' < PUN *qn-m* 'canyes' (cf. HEB *qāne* ~ *pl qānīm* 'ídem'), 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *ayssim* 'meló, cogombre' (i el diminutiu 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *tayssimt* 'carabassa; carbassó; cogombre') < PUN *qšʔ-m* 'cucurbitàcies' (cf. HEB *qiššu* 'cogombre' ~ *pl qiššuʔīm*), 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀 *acacid* 'ametlla; ametller' (conservat a ʔDMS *acacid*) < PUN *škd* 'ídem' (cf. HEB *šāqēd* 'ídem'), 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *adffu* 'pomes; pomers' (singulatiu 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *tadffuyt* 'poma; pomer') < PUN *tph* 'ídem' (cf. HEB *tappūāh* 'ídem', pertanyent a la mateixa arrel semítica que l'arabisme 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *tadffaht* 'ídem'), QBYL 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *agusim* 'nous; nogueres' < PUN *ʔgs-m* 'nous' (cf. HEB *ʔēgōz* 'nou' ~ *pl ʔēgōzīm*, possiblement d'origen caucàsic en semític), 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *amadir* 'aixada' < PUN *mšdr* 'ídem' (cf. HEB *mašdēr* 'aixada; aixadell; rella', derivat del verb *šādar* ~ *yašdōr* 'cavar; eixarcolar' mitjançant el prefix *m-*) i, possiblement, 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *aqlzim* 'pic; càvec' < PUN *grzn* (cf. HEB *garzen* 'dextral').
- (b) Farga: 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *aḡdis* 'maça, mall; enclusa' (i el diminutiu 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *taḡdist* 'martell') < PUN *pš* 'martell', 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *anas* 'coure' < PUN *nhs* 'ídem' (pertanyent a la mateixa arrel semítica que l'AR *nuhās* 'coure, bronze, aram'), 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *aḡarif* 'alum' < PUN *šrf* 'ídem', 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *amsmir* 'clau' (nom d'agent del verb 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *smmr* 'clavar') < PUN *msmr* 'ídem'.
- (c) Comerç (a més de mots d'agricultura que es van transmetre a través dels intercanvis comercials): 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *atggr* 'ric' i CLH 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *tatgart* 'acta de venda' < PUN *tgr* 'mercader, comerciant'.
- (d) Construcció: 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *aḡadir* 'mur, muralla; graner o rebost fortificat; talús' / RIF 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *aḡdir* 'penya-segat; talús' < PUN *gdr* 'tanca, clos'.
- (e) Miscel·lània: 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *afaniy* (~ *pl 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 ifunay*) 'alfabet tifinag, escriptura tifinag', 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *tafinyt* (~ *pl 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 tifinay*) 'lletra de l'alfabet tifinag', 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *afniq* 'cofre, bagul, arca; armari' no són manlleus directes del gentilici fenici-púnic sinó que són presos a través del LL AFR el primer i possiblement a través de l'AR el segon (que també l'hauria pres del LL), 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌 *inir* 'llàntia' < PUN *nr* 'llàntia d'oli', 𐤀𐤌𐤁𐤌𐤀𐤌𐤀𐤌 *ayrum* 'pa; crostó' < *qrm* 'crosta, escorça' (cf. HEB *qērūm* 'crosta, pells, membrana' i el verb *qāram* ~ *yiqrōm* 'fer-se crosta').

2.2.2.2. Alguns possibles hebraïsmes i arameïsmes de l'amazic

Com que el fenici-púnic i l'hebreu, a causa de llur filiació comuna cananea, tenien una gran afinitat, és gairebé impossible saber, amb elements únicament lingüístics, si hi ha hagut hebraïsmes directes en amazic i, en algun cas concret, és més aviat la semàntica o les al·lusions contextuals del manlleu el que suggereix una possible procedència hebrea. És el cas dels verbs 𐤀𐤌𐤁𐤌 *lmd* 'aprendre' i 𐤀𐤌𐤁𐤌 *yr* (almenys en el sentit de 'llegir en veu alta'), amb nombrosos derivats, que, formalment, tant podrien ser punicismes (*lmd* i *qrʔ*, respectivament) com hebraïsmes (*lāmāḏ* ~ *yilmāḏ* i *qārāʔ*, respectivament), tenint en compte l'alta estima de què ha gaudit sempre l'aprenentatge lletrat entre la comunitat jueva de Tamazga i d'arreu.

Un cas singular és el del gentilici 𐤀𐤌𐤁𐤌 *uday* 'jueu', que ve en darrera instància de l'arameu, en què es deia *yhudāyā* (en l'arameu occidental parlat avui dia a Mašlūla, **yhudāy* ha evolucionat a *ūdāy*). La via de transmissió, en canvi, és incerta. En amazic, 𐤀𐤌𐤁𐤌 *uday* no pot venir del llatí *iudaeus* (manllevat al seu torn al grec Ἰουδαῖος) ni de l'àrab *yahūdīy* / *yahūd* / *hūd* (que són també d'origen arameu), per raons formals que no ens és llegut de desenvolupar aquí. Així, mentre que la via de transmissió cananea (púnica o hebrea) és possible —si bé la designació coneguda en hebreu, *yhudī*, no permet explicar la terminació *-ay* en amazic—, no és pot excloure una transmissió directa a través

de l'arameu (*yhudāyā* > **hudāy* > *ūdāy* ha estat l'evolució regular a Mašlūla), atès que, formalment, *-āy* és la nisba (o de nom d'origen) típicament aramea i, històricament, està testimoniada la presència antiga de comunitat sirianes a l'Àfrica romana, concretament als mercats rurals de major importància de Zeugitana i Bizacena, als quals concorrien mercaders itàlics i "orientals" (és a dir, de la part oriental de la Mediterrània). D'aquests, hi ha al·lusions explícites als sirians, que eren gairebé tan nombrosos com els jueus (d'altra banda llatinitzats abans de la seva immigració a l'Àfrica romana) entre la població al·lògena oriental de l'Àfrica Proconsular. A Numídia, els mercaders sirians eren presents d'ençà del segle III aC; a Altava (a Mauretània Cesariana) hi havia una comunitat de soldats d'origen sirià a les guarnicions romanes; a la ciutat tingitana de Volubilis està testimoniada una colònia de *negotiatores* sirians almenys d'ençà del segle II dC; finalment, si tenim en compte que les primeres onades de la diàspora jueva a la Cirenaica (segles IV i II aC) eren arameòfones, es van donar les condicions sociolingüístiques necessàries per a la propagació d'algun arameisme directe en amazic.

Un cas més dubtós és el de 𐤆𐤃𐤕𐤓𐤓𐤕 *tigzirt* / 𐤆𐤃𐤕𐤓𐤓𐤕 *tagzirt* 'illa' (testimonat tradicionalment en CLH, MZY, QBYL, RIF, CW), que, fonèticament, no sembla que pugui venir de l'AR *ġazīra* < ARAM *gazīra*. És probable que es tracti d'un semitisme en amazic, però és dubtós que la via de transmissió sigui l'àrab, per la qual cosa la transmissió aramea (o d'altra procedència) és possible.

Finalment, 𐤍𐤓𐤕 *adrim* (~ *pl* 𐤍𐤓𐤕𐤍𐤓𐤕 *idrimn*) 'diners, moneda' (cf. 𐤃𐤓𐤓𐤕 *edrām* ~ *pl* *dramān* 'suma de diners en monedes') no sembla que pugui venir de l'AR *dirham*, atès que *-h-* es conserva generalment en els arabismes. Al seu torn, l'AR *dirham* < PERS (pahlavi) *darāhim* (que ha donat també 𐤍𐤓𐤕𐤍 *ddrhm* 'dírham') < GR δραχμή 'dracma' (manllevat oralment en LL com a *dracuma*). És possible que en amazic es tracti d'un semitisme antic, de difícil precisió, atès que tant podria ser cananeu (púnic, hebreu) com arameu o d'una altra procedència.

2.2.3. Hel·lenismes antics

La influència directa de la llengua grega sobre el paleoamazic va ser molt important a Cirenaica arran de la fundació de Cirene l'any 631 aC i fins als inicis de l'arabització (després del segle VII dC), i d'una importància menor a Nàucratis, fundada igualment al segle VII aC a la part occidental del Delta, a Egipte. La influència de la llengua grega va sobreixir dels límits de la *chora* de les ciutats gregues de Cirenaica, mentre que l'afluència de jueus hel·lenitzats a la ruralia cirenea va poder afavorir també la difusió de la llengua grega entre la població autòctona. Com en el cas de la influència egípcia (§ 2.2.1), ignorem l'abast de la influència de la llengua grega sobre la llengua de les poblacions líbies de la part occidental del Delta veïnes de Nàucratis. Per a la Cirenaica, les fonts gregues ens aporten informacions precioses sobre una desena de mots paleoamazics testimoniats en obres lexicogràfiques, històriques, botàniques i numismàtiques, però no sabem gairebé res sobre la penetració de lèxic grec en la llengua de les poblacions paleoamazigues cirenees en particular i orientals en general. Del dialecte amazic conegut més proper a la Cirenaica, el d'Augila (AWJ), no han estat adduïts hel·lenismes directes, per bé que aquesta no és una dada decisiva si tenim en compte el migrat cabal lèxic que se n'ha inventariat. A la Tamazga central i occidental, l'hel·lenisme com a fenomen cultural va introduir-se ja abans de la romanització, en època de l'estat cartaginès (també a la Numídia de Massinissa), en què, entre les diverses comunitats immigrades (fenicis, etruscs, itàlics, jueus), els hel·lenòfons (tant si eren grecs de soca com orientals en general) estan ben representats i, en època romana, augmenten la seva presència pertot, especialment en les activitats comercials. En canvi, la conquesta bizantina de l'Àfrica del Nord, que va precedir la conquesta àrab, no va ser un factor de difusió significatiu de la llengua grega entre les poblacions maures.

Per tant, es pot considerar que els hel·lenismes antics de l'amazic, distingits al present diccionari mitjançant l'abreviatura GR ANT per oposició a GR —que es refereix als hel·lenismes s'introducció sàvia, molt abundants, potencialment, en els compostos de vocabulari científic (*Gr.* § 3.4.2.1)—, van penetrar a la Tamazga central i occidental per la mediació del llatí africà, no per raons estrictament formals —perquè al més sovint són indestriables—, sinó per raons històriques, sociològiques i geogràfiques. El cristianisme va ser un element significatiu de penetració d'hel·lenismes de l'amazic, però es tracta en tots els casos d'hel·lenismes prèviament introduïts en llatí. Per aquesta raó, són tractats dins la secció dedicada als llatinismes (§ 2.2.4). Finalment, un nombre també molt important d'hel·lenismes s'ha introduït a l'amazic a través de l'àrab (§ 2.3.3.3).

L'únic hel·lenisme inclòs al diccionari del qual no tenim testimoniatge en llatí (la qual cosa, evidentment, no exclou pas que s'hi hagués introduït) i que, per aquesta raó, podria haver penetrat en amazic directament des del grec és 𐤆𐤍𐤓𐤕𐤓𐤓𐤕 *tadluyt* 'mongeta' < δόλιχος 'dòlic (*uigna unguiculata*, espècie molt semblant a la mongeta), mongeta' (relacionada amb l'adjectiu δολιχός 'llarg'),

testimoniat, amb realitzacions fonètiques diverses, a FIG, MZB, WRG, GRR, YDMS, NFS, SKN, TRG MHQ, TRG YT, ZNG. Segons la distribució geolèctal, que inclou els quatre blocs principals de l'amazic, els únics dialectes amazics septentrionals que testimonien aquesta designació (en concurrència amb l'arabisme *llubya*) són dialectes zenates oasis (FIG, MZB, WRG, GRR), que l'han pogut rebre secundàriament dels dialectes més orientals, dels quals l'haurien rebut també les poblacions tuaregs i zenagues. En canvi, el mot és absent a tots els dialectes muntanyencs del Marroc i Algèria, que probablement haurien conservat el mot si s'hagués introduït a través del llatí africà.

Menció a part mereix l'hel·lenisme $\tau\circ\circ\tau\circ$. *taratsa* / ZNT $\tau\circ\circ\circ$. *tracca* 'xarxa; reixa; parany; almadrava; cràfcula, encasellat', que probablement s'hi hagi introduït durant l'edat mitjana a través del grec bizantí $\epsilon\tilde{\xi}\alpha\rho\tau\acute{\iota}\alpha$ (plural de $\epsilon\tilde{\xi}\alpha\rho\tau\acute{\iota}\omicron\nu$) 'aparells nàutics', no sabem si directament o través del llenguatge de mariners romànics (com el CAT *xarxa*, testimoniat primerament com a *eixàrcia* l'any 1194 i com a *xàrsia* l'any 1507, l'IT *sàrtie* o l'OCC ANT *sàrtia*). Per les raons que ja hem esmentat (§ 1.5), el més probable és que la llengua mitjancera sigui el català.

2.2.4. Manlleus al llatí africà

El llatí africà ha estat la llengua que ha exercit una influència més pregona geogràficament, cronològicament i sociològicament sobre el paleoamazic. L'Àfrica romana, fundada al segle II aC sobre les ruïnes de l'antic estat cartaginès, el qual va supplantar, va sobreixir amb escreix del *limes* cartaginès i es va escampar pel litoral, les valls fluvials i les planes de Zeugitana, Bizacena, Tripolitània i les Mauretànies Sitifiana, Cesariana i Tingitana. L'orografia abrupta i els deserts de l'Àfrica del Nord han permès el predomini territorial de l'amaziguitat tant *extra limitem* com *intra limitem* fins i tot a l'apogeu de la romanització, a diferència del que va passar a la riba nord de la Mediterrània. La romanització va ser més "invasiva" socialment que la punicització i va comportar, en primer lloc, la desarticulació de les societats tribals autòctones sotmeses a la dominació imperial; en segon lloc, la urbanització a gran escala de la vida de la gent; en tercer lloc, l'explotació agrícola extensiva (especialment la frumentària i l'oleícola); en quart lloc, l'obertura a una economia de mercat transmediterrani fins i tot en medi rural; i, en cinquè lloc, la introducció d'un culte religiós proselitista (el cristianisme), que va experimentar a l'Àfrica romana el grau més avançat de desenvolupament, fins a arribar a les sis-centes diòcesis episcopals (àdhuc en medi rural) al segle V dC, i que va tenir com a artífexs els principals exponents de la llatinitat cristiana (Tertul·lià, Cebrià, Agustí i molts altres). D'una banda, la conquesta arabomusulmana del segle VII dC va estroncar l'expansió de la llatinitat a Àfrica del Nord i, d'altra banda, la intransigència dels moviments fonamentalistes de base amaziga d'almoràvits i almohades va esborrar els darrers nuclis afroromànics i cristians vers el segle XII. Si no hagués estat així, una llengua romànica africana hauria pogut sobreviure almenys en una part important de la l'actual Tunísia i Algèria oriental.

L'empremta del llatí africà sobre el paleoamazic va ser molt fonda i comprèn un gran nombre de camps semàntics, especificats més avall. Els dialectes amazics contemporanis han conservat un cabal significatiu de llatinismes antics fins en els dialectes parlats en regions que es trobaven *extra limitem* en època romana, com són CLH, MZY (en la seva major part del territori), MZB, WRG, TRG i ZNG, ço que és demostratiu de la vivacitat de l'espai comunicatiu paleoamazic tant en el medi mediterrani com en el medi saharià, que ha propiciat que els amazics de l'Àfrica romana els transmetessin als que vivien *extra limitem*. Solament el CW, parlat en una regió força romanitzada i que guarda encara la memòria de la seva antiga romanitat, conserva un nombre significatiu de llatinismes particulars del seu dialecte, d'altra banda encara deficientment estudiat. L'única minva rellevant s'ha produït en el vocabulari religiós cristià, que ha romàs més vigorós —reciclat per a les necessitats de l'islam— entre els amazigòfons ibadites i, en general, entre les comunitats menys afectades per l'ortodòxia sunnita, com són els tuaregs. Dels nombrosos llatinismes de l'amazic adduïts fins ara, hem inclòs al present diccionari estàndard una llista d'uns noranta mots (quasi únicament noms, que han pogut generar, al seu torn, diversos derivats), més reduïda, però també més segura, que altres reculls més "maximalistes" i per això mateix menys segurs. De la mateixa manera que amb la distinció lexicogràfica entre hel·lenismes antics (GR ANT) i hel·lenismes savis o transmesos a través d'altres llengües amb posterioritat a l'antiguitat (GR), els llatinismes africans antics reben un marcatge específic (LL AFR) per oposició als llatinismes d'altres orígens (LL simplement), especialment els científics (menys nombrosos, teòricament, que els hel·lenismes, però d'un abast potencial igualment insomable). El marcatge LL AFR inclou únicament els ètims llatins africans que procedeixen de l'estat de la llatinitat parlada a l'Àfrica del Nord aproximadament fins a l'època de la conquesta arabomusulmana (s. VII). En el moment en què cessa —en realitat, ja feia alguns segles que havia començat a minvar— l'atracció centrípeta exercida per Roma i que, consegüentment, les forces

centrífugues desencadenen la fragmentació lingüística de la Romània, aleshores ens servim de l'abreviatura ROM AFR (= afroromànic o romànic africà), per bé que aquest marcatge només es dona quan hi ha arguments lingüístics sòlids que el justifiquin. L'amazic conté a més a més un cert nombre de romanismes de procedència indeterminada, que en alguns casos podrien remetre a llengües romàniques medievals (o d'èpoques més recents) i en d'altres a la *lingua franca* dels ports mediterranis, emprada fins al 1830, arran de presa d'Alger.

Del que no podem dubtar és de l'antiguitat del primer estrat de llatinismes de l'amazic, que constitueixen autèntiques relíquies de l'estadi de llatinitat de transició de l'època republicana a l'època imperial, com en el cas, entre d'altres que es podrien adduir, del llatinisme 𐤆𐤇𐤍𐤏 *afaynu* 'fenc' < *faenu(m)* 'ídem', manllevat abans que en llatí es monoftongués en *fēnum* [ɛ:], possiblement ja abans de l'època cristiana, i que en cap cas hauria donat un diftong en amazic si la monoftongació s'hagués consumat ja en la llengua dadora. La restitució de noms paleoamazics com ara *angēlus* 'àngel' > **angālus* > 𐤍𐤃𐤓𐤏 *anglus*, *asīnus* 'ase' > **asīnus* > 𐤏𐤓𐤏 *asnus*, *pūllus* 'pollet, pollastre' > **fūllus* > 𐤆𐤇𐤍𐤏𐤏 *afullus*, *chordas* 'budells; cordes' (acusatiu plural de *chorda* ~ -ae) > 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *takurdast* 'mena de botifarra', entre d'altres, mostra la imbricació de la terminació de nominatiu singular -(u)s (i fins la d'acusatiu plural -as) com a part del lexema paleomazic, que no s'hauria donat si el manlleu s'hagués produït en època tardana, en què procediria del cas acusatiu llatí (com trobem, per exemple, à *furnum* 'forn' > 𐤆𐤓𐤏𐤏𐤏 *afarnu*, *ulmum* 'om' > 𐤏𐤓𐤏𐤏 *ulmu*, *hortum* 'hort' > 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏 *urtu*, etc.). Manlleus del tipus *cīcer* 'cigró' > **kikār* ou **kikīr* > 𐤍𐤓𐤏𐤏𐤏 *ikikr* o *cēra(m)* 'cera; objecte de cera' > 𐤏𐤓𐤏𐤏. *takira* 'cera que guarneix el fons del rusc' mostren l'absència de palatalització típica d'èpoques tardanes de la llengua llatina. Semblantment, la conservació del diftong llatí *au* —que va monoftongar en èpoques diferents segons les regions de la Romània— és constant, com en *causa* > **kawsa* > 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏. *tayawsa* 'cosa'. Per aquestes raons, l'estudi dels llatinismes de l'amazic constitueix un àmbit privilegiat per al coneixement de la llatinitat africana i, en general, de la Romània perduda. Citem aquí una tria significativa dels llatinismes de l'amazic continguts al diccionari classificada per camps semàntics (els manlleus a l'afroromànic són citats en un apartat específic):

- (a) Plantes de conreu: 𐤍𐤓𐤏𐤏𐤏 *ikikr* 'cigró; guixa; erb' < *cicer* ~ -eris (neutre) 'cigró' ('guixa' es deia *cicera* i la 'guixa conreada', *cicerula*), 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *tilintit* 'lletia' < *lentem*, acusatiu de *lens* ~ *lentis* 'ídem', 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *tafsnyt* (~ *pl* 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *tifsnay*) 'pastanaga' < *pastināca* 'xirivina, pastanaga; escurçana', 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏 *blitu* 'bleda' < *blitum* (neutre) 'ídem' < GR βλίτον 'ídem', QBYL 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏 *ibids* 'planta de fulla mengívola', CW 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *tabidast* 'malva', CLH-MZY 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏 *ibits* (~ *pl* 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *ibitas*) 'bleda; bleda-rave', QBYL 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *tibitst* 'bleda' < *bētas*, acusatiu plural de *bēta* 'bleda, bledera', antic en llatí, per bé que xenisme, possiblement cèltic, 𐤏𐤓𐤏𐤏 *abiw* 'api' < *apium* (neutre) 'ídem', CW 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *yardus* 'carxofa' < *carduus* 'card, carxofa', 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏 *agilum* (testimoniat en 𐤏𐤓𐤏𐤏 *agelum* i AWJ *agilum*) 'all' < *ālium* o *āllium* 'ídem', 𐤏𐤓𐤏𐤏 *amnun* 'melons' < (l'antiguitat d'aquest manlleu no és segura) *mēlōne(m)*, acusatiu de *mēlō* 'meló', abreujament del grec μηλοπέπων, 𐤆𐤇𐤍𐤏𐤏 *afaynu* 'fenc' < *faenu(m)* 'ídem'.
- (b) Arboricultura: 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *tifiras* (plural del singular analògic 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏 *tafirst*) 'peres; pereres' < **pīras* 'peres', acusatiu plural de **pīra*, nom femení resultat d'un canvi de paradigma del nom clàssic *pīra* 'peres', neutre plural de *pīrum* 'pera', 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏. *taktunya* 'codony; codonyer' < (*mala*) *cotōnea* (neutre plural de *malum cotōneum* o *cydōneum* 'codony') < GR μῆλα κυδώνια 'codonys' (*lit* 'pomes de Κυδώνια', ciutat de Creta), 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏 *ulmu* 'oms; omedes' < *ulmum*, acusatiu d'*ulmus* ~ -ī 'om, omeda', 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏𐤏. *tasliywa* 'garrofa; garrofer' < *siliqua* 'tavella, bajoca, beina; pèsol; garrofer; garrofa', 𐤏𐤓𐤏𐤏. *tayda* 'pi' < *taeda* 'espècie de pi resinós; branca de pi; torxa de resina' < GR (potser per la mediació de l'etrusc) δαίδα, acusatiu de δαίς - ἴδος 'torxa, generalment de fusta resinosa; fusta resinosa'.
- (c) Eines agrícoles: 𐤏𐤓𐤏𐤏. *tayuga* 'parell d'animals (especialment de bous) junyits a l'arada; parell, parella' < *iuga*, neutre plural de *iugum* ~ -ī 'jou' (per metonímia), 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏. *azaglu* / ZNT 𐤏𐤓𐤏𐤏. *zaglu* 'jou' < *iugulum*, diminutiu de *iugum* 'jou', 𐤏𐤓𐤏𐤏 *atmun* 'timó de l'arada', CLH 𐤏𐤓𐤏𐤏. *ddman* / 𐤏𐤓𐤏𐤏. *addman* 'timó (d'embarcació)' < *tēmōnem*, acusatiu de *tēmō* ~ -ōnis 'timó d'un vehicle; carro', 𐤏𐤓𐤏𐤏𐤏𐤏 *talgunt* 'aixada' < *ligōnem*, acusatiu de *ligō* ~ -ōnis (nom masculí) 'llegona, aixada', 𐤆𐤇𐤍𐤏𐤏 *afurk* i 𐤆𐤇𐤍𐤏𐤏. *tafurka* / ZNT 𐤏𐤓𐤏𐤏. *tfurka* 'branca amb forma de

- forca' < *furca* 'forca de dues dents', ⵓⵔⵓⵎ asaku / ZNT ⵔⵓⵎ saku < *saccum*, acusatiu de *saccus* ~ -ī 'sac (de blat, de monedes, etc.)' < GR σάκκος (i més rarament σάκος) 'drap, sac fet de teixit bast' (manllevat a una llengua semítica, possiblement al fenici).
- (d) Llocs de conreu: ⵍⵔⵓ igr 'camp' < *ager* ~ *agrī* 'ídem', ⵓⵔⵓⵎ urti / ⵓⵔⵓⵎ urtu 'horta, verger, fruiterar' < (*h*)*ortum*, acusatiu de *hortus* ~ -ī 'clos, propietat closa amb murs; horti'.
- (e) Plantes, espècies i fongs de creixement espontani: MZY ⵍⵔⵓⵎ afulku, QBYL ⵍⵔⵓⵎ ifilku 'falguera' < *filice(m)*, acusatiu de *filix* ~ -īcis 'ídem', CW ⵍⵔⵓⵎ tkilsa 'morera' < (*mōrus*) *celsa* '(morera) elevada', ⵍⵔⵓⵎ tabya 'móres silvestres d'esbarzer o de bardissa; englantines, gavarrerars' < *bāca* (o, potser, de la variant més freqüent *bacca*) 'baia (d'arbre); objecte en forma de baia, bola', ⵍⵔⵓⵎ fliyyu / ⵍⵔⵓⵎ fluyyu 'poliol' < *pūlēlium* 'ídem', ⵍⵔⵓⵎ flgu 'poliol' < *pūlēgium* 'ídem', ⵍⵔⵓⵎ takamimt 'comí' < *cumīnum* 'ídem' < grec κύμινον (del mateix origen oriental que l'àrab *kammūn*), ⵍⵔⵓⵎ tarubya / CLH ⵍⵔⵓⵎ tarubyi / FIG ⵍⵔⵓⵎ trubya 'roja' (*rubia tinctorum*, emprada en l'elaboració de tints) < *rubia* 'ídem', ⵍⵔⵓⵎ ablaluz 'asfòdel' < *asphodelus* 'ídem' < grec ἀσφόδελος 'ídem', ⵍⵔⵓⵎ ag^rsl / ZNT ⵍⵔⵓⵎ gursl 'bolet, xampinyó' < **agaricellu(m)* 'bolet d'arbre' (que ha donat *garcillo* i el derivat regressiu *garzo* 'agàric' en CAST), diminutiu d'*agaricum* < ἀγαρικόν 'nom de diversos bolets', ⵍⵔⵓⵎ tirfst (~ *pl* ⵍⵔⵓⵎ tirfas) 'tòfona' (amb metàtesi *f-r-s* > *r-f-s* en amazic) < **tūferas*, acusatiu plural femení tardà procedent del nom neutre antic *tūfer* ~ -*eris*, variant de la més comuna *tūber* ~ -*eris* 'tumor, excrescència; nus dels arbre; mena de tubercle, potser la tòfona'.
- (f) Animals domèstics i, en menor nombre, salvatges: ⵍⵔⵓⵎ asnus ~ 'ruquet' < *asinus* 'ase', ⵍⵔⵓⵎ afullus 'pollet; pollastre' (i el femení ⵍⵔⵓⵎ tafullust 'gallina') < *pullus* ~ -ī 'petit d'un animal, especialment pollet i pollastre', XH ⵍⵔⵓⵎ gnnayru 'galliner' (i probablement també ⵍⵔⵓⵎ andaru 'ídem') < *gallinārium* 'ídem', CLH (medieval) ⵍⵔⵓⵎ ayaḡus 'gat' (cf. YDMS *takattust*, SND-SIW *yattus*, NFS *qattus* 'ídem') < *cattus* (doblet *gattus*, *gatta*) 'gat (primerament salvatge i posteriorment domèstic)', testimoniati a partir del segle V dC (a Pal·ladi), ⵍⵔⵓⵎ afalku / ZNT ⵍⵔⵓⵎ falku 'falcó' < *falcō* ~ -*ōnis* 'ídem', manlleu antic, mentre que el CLH ⵍⵔⵓⵎ aflkun < *falcōnem*, acusatiu de *falcō* ~ -*ōnis* 'ídem', és més tardà, atès que ve de l'acusatiu, ⵍⵔⵓⵎ afrkus 'perdiganya' < (possiblement passant per **(a)frdkis* *perdix* ~ -*icis* 'perdiu' < grec πέρδιξ ~ -ικος 'ídem', MZYM ⵍⵔⵓⵎ titinya 'arna, tinya (insecte)' √TNY < *tineam*, acusatiu de *tinea* ~ -*ae* 'tota mena de cucs o d'arna; cuc dels arbres o dels fruits; eruga, larva, poll, vermina; tinya' (per la creença antiga que aquesta malaltia de la pell és deguda a un paràsit).
- (g) Vocabulari de la cuina i el forn: ⵍⵔⵓⵎ afarnu (~ *pl* ⵍⵔⵓⵎ ifurna) 'forn' < *furnu(m)*, acusatiu de *furnus* ~ -ī 'forn de pa' (ha passat a l'àrab magribí com a *fərran* 'flequer, forner; forn', d'on ha tornat a l'amazic com a ⵍⵔⵓⵎ afran 'fleca', ⵍⵔⵓⵎ tafala 'pala plana de fusta (*esp* per a enfornar el pa); baioneta, llança' < *pala* ~ -*ae* 'allò que hom clava' (de *pangēre* 'clavar'), 'fanga amb tall de ferro', 'pala emprada per a garbellar el blat', ⵍⵔⵓⵎ tafḡna 'caldera, calder, calderó, perol, escudella, gibrell, gibrella, cubell de coure' < *patina* 'bol de terrissa o metall que serveix per a coure els aliments' < grec πατάνη 'cassola', ⵍⵔⵓⵎ tatḡblat 'taula' (coexisteixen diverses variants segons els dialectes, que testimonien més o menys relexificacions romàniques de totes les èpoques; entre les que suposem més antigues, val la pena citar YDMS *toḡḡbla* 'tauló de palmera emprat per a fer portes') < *tabūla* 'tauló, post', ⵍⵔⵓⵎ takurdast 'mena de botifarra o salsitxa constituïda per talls de carn (fetge, pulmó i tripa) adobats, enrotllats i lligats en els budells i deixats assecar al sol' < *chordas*, acusatiu plural de *chorda* ~ -*ae* 'budell; corda' < GR χορδή, en plural 'budell, tripes', i en singular 'salsitxa, botifarra', 'corda d'instrument de música feta amb budell'.
- (h) Vocabulari de la construcció i de la llar: ZNT ⵍⵔⵓⵎ tafkunt (al costat de formes com ⵍⵔⵓⵎ tafqunt i ⵍⵔⵓⵎ tafqqunt) 'llar (de foc), fogar, forat excavat al terra d'una habitació perquè serveixi de llar; foguera per a escalfar-se; forn domèstic' < **focōne(m)*, acusatiu de **focō* ~ -*ōnis*, derivat tardà de *focus* ~ -ī 'llar domèstica (residència dels déus Lars i Penats)', CLH ⵍⵔⵓⵎ maru / WRG CLH ⵍⵔⵓⵎ muru (~ *pl* ⵍⵔⵓⵎ imuran 'mur, muralla') < *mūru(m)*, acusatiu de *mūrus* ~ -ī 'muralla d'una ciutat; mur defensiu', ⵍⵔⵓⵎ yasru (conservat tradicionalment a NFS i a Chenini,

- a Tunísia) ‘rebot o magatzem fortificat per a l’avitualment situat en un lloc elevat’ < *castru(m)* ‘fortalesa’, emprat sobretot militarment en plural *castra* ‘campament’ (del mateix origen llatí és l’àrab *qaṣr* < ARAM *qaṣṣērā* < GR ANT *κάστρα* < LL), †.⊙℞.ℕ. *taskala* ‘escala’ < *scala* (< **skand-s-la*, derivat de *scandere* ‘pujar’), emprat sobretot en plural *scalae* ‘escales, esglaons’, Ⓜ℞†: *alktu* ‘somier; llit (d’obra)’ < *lectu(m)*, acusatiu de *lectus* ~ -ī ‘llit per a dormir’.
- (i) Vocabulari de l’artesania: †.ℕℰ℄. *talima* ‘llima’ (cf. ZNG *tāccaʔyimt* ‘ribot de fusta’, *yāccaʔyām* ‘ribotejar’) < *līma* ‘ídem’, †.℄.ℕ℄:† *tamalyut* ‘martell o maça de ferrer’ (s’usa bàsicament la forma femenina, encara que, en origen, devia manllevar-se com a masculí) < *malleu(m)*, acusatiu de *malleus* ‘mall, maça, martell’, amb continuadors panromànics.
- (j) Vocabulari del transport: Ⓜ.⊙⊙: *akarru* ~ *pl* ℰ℞:⊙⊙. *ikurra* ‘carro’ < *carrum*, acusatiu de *carrus* o neutre de *carrum* ~ -ī ‘carro de quatre rodes’ (mot cèltic gàl·lic antic, en LL, cognat de *currus* ‘ídem’), †.⊙⊙ℰ℞. *tabrida* ‘pista caravanera’ < (baix llatí) *uerēda* (amb pervivència en el CAST *vereda*) ‘camí tradicional de ramats transhumants’ > ‘camí estret transitat per vianants i ramats’ < (llatí d’època imperial) *uerēdus* ‘cavall de trot, cavall de correu’ (malleuat al cèltic gàl·lic), al costat de *ueredarius* ‘correu o missatger de l’estat’, probablement perquè en origen designava la ‘via seguida pels correus postals de l’Imperi Romà’ i, posteriorment, ‘camí de genets’; és probable que el masculí ⊙⊙ℰ℞ *abrid* ‘camí, via’, més important sincrònicament, sigui un derivat regressiu de †.⊙⊙ℰ℞. *tabrida*.
- (k) Vocabulari tèxtil: Ⓜℰℕ: *afilu* / RIF ℰℰℕ: *filu* / ℰℰℰℕ: *ifilu* / ℰℰℰℰℰ *ifili* ‘fil’ < *fīlum* ‘ídem’, †ℰ⊙:⊙ℕ. *tisubla* (~ *pl* †ℰ⊙:⊙ℕ.℄ℰ℄ *tisublawin*) ‘agulla grossa, agulla de sabater, alena’ < *sūbula* ‘alena; venerable petit’, ⊙⊙⊙:⊙ *abrnus* ‘barnús, mantell o capa gran de llana amb caputxa’ < (amb dissimilació *r-r* > *r-n*) *birrus* ‘capot amb caputxa fet amb teixit rígid i amb pèls llargs emprat per totes les classes socials sota els darrers emperadors’ (probablement també manlleuat en GR βίρρος ‘ídem’, si bé la direcció del manlleu no és segura).
- (l) Vocabulari marítim: †.ℓ.℄† *tanawt* ‘vaixell de vela’ < *nāue(m)* / *nāui(m)*, acusatiu de *nāuis* ~ -is ‘nau, vaixell’, †.⊙⊙.⊙: *ayrrabu* ‘vaixell’ √ΥRB < *cārabus* ‘llagosta (crustaci); barca de vímet coberta de pell, vaixell lleuger’ < grec *κάραβος* ‘llagosta; vaixell lleuger’, d’origen incert, ZWR †.ℕ℞. *talga* ‘alga’ < *alga* ‘ídem’.
- (m) Objectes: †.⊙.℄⊙. *tyawsa* / ZNT †⊙.℄⊙. *tyawsa* ‘cosa, objecte’ < *causa* ‘causa, motiu; causa d’una part en un procés; cosa, afer’, †.℞.⊙⊙. *takarḍa* ‘mapa, plànol; carnet, targeta; certificat, diploma, títol; carta (de jugar)’ < (amb diverses relexificacions) *c(h)arta* ‘full de paper; full escrit, carta, llibre, registre públic, document escrit’ < GR *χάρτης* ‘rotllo de paper’, †.℞ℰ⊙. *takira* ‘cera que guarneix el fons del rusc’ < *cēra(m)* ‘cera; objecte de cera’.
- (n) Vocabulari militar: †.⊙℄. *tarma* ‘mena d’escut’ (testimoniada bàsicament en TRG) < *arma* ~ -*ōrum* (*pluralia tantum*) ‘armes defensives’.
- (o) Religió cristiana: †.ℰ.⊙℞. *tafaska* ‘festa del sacrifici del xai; (per metonímia) xai destinat al sacrifici’ < *pascha* ‘paqua’ < GR *πάσχα* ‘ídem’ < ARAM (sense vocalització) *psk* < HEB *pesah*, ⊙℄⊙ℰ℞: *amrkidu* ‘recompensa divina; mena d’almoïna de distribució pietosa d’agraïment a un bé rebut de Déu’ (cf. TRG, *emärked* ~ *pl imärkedän* ‘recompensa divina promesa per Déu a l’altra vida per les accions virtuoses’) < *mercēde(m)*, acusatiu de *mercēs* ~ -*ēdis* ‘preu pagat per una mercaderia i especialment per un treball, salari, paga; recompensa’, Ⓜℰℕ:⊙ *anglus* ‘àngel, esperit sobrenatural (sovint en un context no musulmà); nen’ < *angelus* ‘àngel’ < grec *ἄγγελος* ‘enviat; (en context cristià) àngel’, calc de l’hebreu *malʔak*, ⊙℞℞.⊙: *abkkaḍu* / ⊙℞℞.⊙ *abkkaḍ* ‘pecat’ < *peccatum* ‘ídem’, Ⓜ.℄℄:℄ *adaymun* ‘dimoni’ < *daemōn* ~ -*ōnis* ‘dimoni, esperit infernal’ < *δαίμων* ~ -*ονος* ‘poder diví; destí; semidéu; dèmon; esperit maligne (en el sociolecte cristià)’.
- (p) Calendari solar: ℰℓ.℄⊙ *innayr* ‘gener’ < AR (cf. AR EG *yanāyir* i AR AND *yannayr*) < LL *iānuārium*, acusatiu de *iānuārius* ‘ídem’ (sí que vénen directament del LL AFR les variants ὕDMS *ayānnar*, TRG *innar/ənnar* i JRB *yənnar*), ⊙⊙.℄⊙ *brayr* ‘febrer’ (amb les variants dialectals MZY *fbrayr*, FIG *fubrayr*, CLH *xubrayr*, SNS *cbrayr*) < AR *brayr* (cf. AR EG *fabrāyir* i AR AND *fbrayr/fibrayr*) ‘ídem’ < LL *febr(u)ārium*, acusatiu de *febr(u)ārius* (sí que vénen directament del LL AFR les variants QBYL, JRB, ὕDMS ℰ:⊙.⊙ *furar* i TRG MHQ *forar*), ℄.⊙⊙ *mars* ‘març’ < *mārtius*, ℰ⊙⊙⊙ *ibrir* ‘abril’ < *aprīle(m)*, acusatiu d’*aprīlis* (en canvi, la variant *ibril* deu ser un arabisme

dialectal; cf. AR EG *ʔi/abrīl* i AR AND *abrīl*), ⵍⵎⵢⵓ *mayyu* ‘maig’ < *māiu(m)*, acusatiu de *māius*, ⵢⵓⵏⵓ *yunyu* ‘juny’ < *iūniu(m)*, acusatiu de *iūnius*, ⵢⵓⵏⵓⵢⵓ *yulyuz* / ⵢⵓⵏⵓⵢⵓ *yulyu* ‘juliol’ < *iūlium*, acusatiu de *iūlius* ‘ídem’ (la -z és adventícia, afegida probablement per raons mnemòniques), ⵓⵢⵓⵏⵓ *yuct* ‘agost’ < AR (cf. AR EG *ayustus* i AR AND *ayūšt/ayustuh*) < *a(u)gustus* (sí que vénen directament del llatí ZWR ⵍⵓⵎⵓⵙⵓ *awussu* i ⵓⵎⵔⵓⵙⵓ *awəššo* ‘canícula, període de quaranta dies que comença el 12 de juliol’). Els quatre mesos restants han passat a l’amazic a través de l’AR: ⵎⵓⵏⵓⵢⵓ *cutanbir* ‘setembre’ < AR (cf. AR EG *sibtimbir/sibtimbar* i AR AND *šutanbar*) < *september*, ⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *ktubr* ‘octubre’ < AR (cf. AR EG *ʔuktōbar* i AR AND *uktūbar/uqtūbar/uqtūfar*) < *octōber*, ⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *nuwanbir* ‘novembre’ < AR (cf. AR EG *nufimbar* i AR AND *nuwanbar/nubanbar/nūfanbar*) < *nouember*, ⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *dujanbir* ‘desembre’ < AR (cf. AR EG *disimbar/disimbarr* i AR AND *djunbur/djunbir/dujanbar*) < *december*. En cap altre camp semàntic com en els mesos del calendari solar es pot observar tan bé el fenomen de relexificació que va significar la substitució dels vells noms dels mesos pervinguts directament del llatí africà pels noms que l'àrab havia manllevat al llatí, com es pot veure gràcies a la presència dels doblats mostrats en aquest apartat. D'altra banda, és possible que el mes de ⵀⵓⵎⵓⵏⵓ *babyannu*, que designa actualment el primer mes del calendari lunar musulmà (muhàrram), remeti a la fórmula de felicitació llatina *bonum annum!* ‘bon any!’.

- (q) Possibles afroromanismes: ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tagrniḏt* ‘ganga cata’ (*pteroctes alchata*) (testimoniat en CLH) / ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tigrmdt* ‘guatlla’ (terstimoniat en MZY), d'alguna forma romànica continuadora del LL *coturnix*, ⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *grnunc* / ⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *grninuc* ‘créixens’ (*nasturtium officinale*), que no té etimologia llatina coneguda, però sí continuadors en diverses llengües romàniques, com les formes catalanes *créixens* i *gréix(ol)es*, les occitanes *creisson*, *grassihoun* i la francesa *cresson*. El nom d'arbre ⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *akrruc* ‘alzina’ sembla el resultat d'una relexificació romànica del LL *cerrus* (femení) ‘varietat no ben identificada d'alzina’, segons es pot interpretar a partir de la palatalització de la -s llatina.

2.3. Els manlleus medievals i moderns a l'àrab

2.3.1. La introducció de l'islam abans de l'arabització

Els arabismes constitueixen el gruix principal dels manlleus de l'amazic, amb dos estrats discernibles, el primer, entre els segles VII i XII, de difusió urbana i mercadera (conegut com a *prehilalià*); el segon, a partir del segle XI, de difusió nòmada i rural (anomenat *hilalià* perquè la confederació beduïna sud-aràbiga dels Banū Hilāl va ser un dels elements més importants d'arabització de l'Àfrica del Nord). Fins al segle XI, la islamització de l'Àfrica del Nord no va anar acompanyada d'una arabització lingüística dels nord-africans. De fet, es pot constatar fins i tot que l'islam s'hi va introduir gràcies a recursos lèxics de diversa índole, principalment tres:

- (a) El reciclatge de mots llatins cristians, com és palès especialment —però no únicament— a les fonts ibadites: ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tafaska* ‘pasqua’ > ‘festa del sacrifici del xai’, ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *anglus* ‘àngel’, ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *idaymunn* ‘dimonis’, ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *amrkidu* ‘recompensa divina’, ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *abkkaḏu* / ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *abkkaḏ* ‘pecat’. L'analogia va facilitar l'aplicació d'aquests conceptes a la nova religió, igualment de tradició abrahàmica.
- (b) L'ús de mots primaris i derivats genuïns, com ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *ayuc* / ZNT ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *yuc*, ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *yakuc*, ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *akuc* ‘Déu’, ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *isri* (~ *pl* ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *isran*) ‘profeta’, TRG *mud* ‘pregar’ i *āmud* ‘pregària’ ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *ayuri* ‘pregària de l'alba’ (*lit* ‘la crida’), ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tizwarnin* / ZNT ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tizzarnin* ‘pregària del migdia’ (*lit* ‘les primeres’), ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *takkʷzin* ‘pregària de la tarda’ (*lit* ‘les quartes’), ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tinwutci* ‘pregària del vespre’ (*lit* ‘la del menjar’), MZB-WRG ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tismmsin* ‘pregària del vespre’ (*lit* ‘les cinquenes’), ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tinyiḏs* (*lit* ‘la del son’), ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *winigʷrramn* / ⵍⵏⵓⵏⵓⵢⵓ *buygʷrramn* ‘setè mes lunar’ (*lit* ‘el dels sants’), ⵜⴰⵔⵓⵏⵓⵢⵓ *tarwayt* ‘tercer mes lunar’ (*lit* ‘brou’, perquè s'hi preparen brous a l'ocasió del naixement del Profeta).
- (c) El fet que algunes d'aquestes designacions hagin estat manllevades per llengües de la vall de Senegal (wòlof, soninke, fula, etc.) és l'indicador més fiable que la islamització de la regió va ser encetada en amazic, versemblantment pels almoràvits, que pertanyien a la confederació zenaga.

- (d) Una integració fonològica d'aquests arabismes primerencs clarament diferenciada de la que van tenir els arabismes d'estrats posteriors: ⵝⵝ.ⵎⵎ *zzall* 'pregar' (i els seus derivats, com ⵜ.ⵝ.ⵎⵎⵉⵜ *tazallit* / ZNT ⵜⵝ.ⵎⵎⵉⵜ *tzallit* 'pregària', ⵓⵎⵝⵝ.ⵎⵎⵓ *amzallu* 'persona que prega') < AR *ṣalāh* 'pregària', *ṣallā* 'pregar', ⵓⵝⵓⵎ *azum* / ⵓⵝⵓⵎ *uzum* 'dejunar' (i els seus derivats, com ⵓⵝⵓⵎ *uzum* / ⵓⵝⵓⵎ *azum* / ⵓⵝⵓⵎⵎⵉ *azummi* / ⵜ.ⵝⵓⵎⵎⵉⵜ *tazumt* 'dejuni', ⵓⵓⵝⵓⵎ *anazum* 'persona que ha arribat a l'edat de poder dejunar') < AR *ṣawm* 'dejuni', *ṣām* 'dejunar', ⵜⵉⵎⵝⵖⵉⵔ *timzgida* 'mesquita' < AR *masǧid* 'ídem'.

2.3.2. Vies de transmissió dels arabismes

Els arabismes han acabat incidint en tota mena de camps semàntics. Ara bé, hi ha hagut tres dominis fonamentals de transmissió dels arabismes a l'Àfrica del Nord: l'islam, el mercat i la vida urbana i l'hegemonia política.

- (a) El domini de la **religió**, que va ser el primer i el que va servir com a pretext per a la conquesta militar i l'hegemonia política, ha acabat essent sens dubte molt important, fins i tot si, com hem vist adés (§ 2.3.1), la tasca missionera va ser duta a terme en amazic almenys durant els primers segles de la islamització. En efecte, l'adveniment de l'islam va tenir un efecte pervasiu en tots els àmbits de la vida quotidiana i, consegüentment, no va significar únicament un canvi de credo.
- (b) El domini del **mercat** i de la **vida urbana** ha estat sens dubte el més important des del punt de vista estrictament lèxic, atès que, si bé ja en període anteislàmic el mercat era la institució més important de les societats amazigues des del punt de vista no solament econòmic sinó també social i cultural, arran de la conquesta arabomusulmana els mercats nord-africans es van esbatanar a tot el món oriental, de tal manera que el nou ⵓⵝⵓⵎ *assuq* 'mercat' es va convertir en el principal focus d'irradiació de la llengua àrab, esdevinguda *lingua franca* del comerç i dels mercats de major abast regional. I, tenint en compte que al mercat es parla de tot, no va ser solament lèxic de l'economia el que va penetrar en l'amazic sinó també vocabulari de tots els nous productes (o varietats de productes preexistents) que venien de fora, els numerals (només uns pocs dialectes han conservat tradicionalment els noms de nombre genuïns), els dies de la setmana (pel caràcter hebdomadari de la major part de mercats ambulants) i fins i tot verbs que designen tota mena d'accions quotidianes. La principal evidència que la major part d'arabismes de l'amazic precedeixen el període colonial i que té com a focus difusor principal el mercat i l'àmbit urbà és el fet que provenen gairebé exclusivament de l'àrab dialectal magribí (marcat al present diccionari mitjançant l'abreviatura AR), de tipus essencialment additiu i substitutiu, i no de l'àrab estàndard i clàssic (marcat al present diccionari mitjançant l'abreviatura AR CL), de tipus essencialment expansiu (sobre la tipologia del manlleu, vegeu *infra*, § 3.2), que és el que es transmet a través de l'hegemonia política. Els arabismes de l'amazic procedeixen, doncs, de l'àrab magribí, que és el resultat de la immigració a l'Àfrica del Nord de poblacions procedents de la Península Aràbiga i de la influència que ha rebut de les llengües que ha minoritzat, l'afroromànic (extingit ja durant l'edat mitjana) i, sobretot, de l'amazic. Tenint en compte que, fins als últims decennis, el pes del món rural havia prevalgut àmpliament sobre l'urbà a tota l'Àfrica del Nord, la gran majoria de la població ha romàs àmpliament monolingüe en amazic fins al segle XX. Durant els últims decennis, l'èxode massiu de població rural cap a les ciutats ha accentuat l'atrició lingüística de l'amazic.
- (c) Finalment, la **dominació política** ha estat la més recent i superficial via de transmissió d'arabismes a l'amazic, atès que no ha estat fins a èpoques modernes que dinasties que es vantaven de ser de nissaga àrab han pogut tenir el poder suficient per a poder exercir algun tipus d'influència sobre els usos lingüístics de les tribus amazigues. De fet, ha estat arran de la colonització europea (sobretot la francesa) i la posterior constitució d'estats magribins (a partir de la segona meitat del XX) que ha pogut ser duta a terme una política efectiva d'arabització sobre el comú de la població. És obvi, doncs, que el gruix principal d'arabismes, que s'han introduït de manera força homogènia en els dialectes amazics, precedeix la política explícita d'arabització que va practicar el colonialisme europeu a partir del 1830 i que continuen aplicant els estats magribins (Líbia a partir de 1951, el Marroc i Tunísia a partir de 1956, Mauritània a partir de 1960 i Algèria a partir de 1962) amb estratègies diferents, però, en tot cas, amb esforços redoblats. Consegüentment, la influència *directa* de l'àrab estàndard o clàssic sobre l'amazic, molt restringida i recent, és deguda a les institucions estatals, l'escolarització, la catequesi moderna i els mitjans de comunicació de masses.

2.3.3. L'àrab com a llengua mitjancera de manlleus additius a altres llengües

Tant en l'àmbit comercial (incloïent els mercats d'abast regional) com en el de la religió, principalment, l'àrab ha mediat entre l'Àfrica del Nord i la resta del món mediterrani, d'una banda, i de tot el món oriental, de l'altra, de manera que trobem en amazic nombrosos mots procedents de llengües com l'arameu, el persa, el grec, el llatí i diverses llengües "orientals" (llengües de l'Índia, de la Xina, d'Indonèsia, etc.) que hi han pervingut confosos amb la resta d'arabismes que sí que són d'origen àrab, en darrera instància. Les conquestes arabomusulmanes no van fer més que augmentar el cabal de xenismes de l'àrab. Es tracta majoritàriament de lèxic additiu, per la qual cosa la inclusió d'aquest estrat lèxic en el diccionari estàndard de l'amazic no hauria de ser controvertida, amb preferència, naturalment, per les formes que manifesten un major grau d'adaptació fonològica i morfològica a l'amazic. Ja abans de l'adveniment de l'islam, l'àrab havia estat exposat a la influència de llengües en contacte, com l'arameu (i, en menor mesura, el grec) a l'oest, el persa al nord i les llengües sud-aràbigues al sud.

2.3.3.1. Arameïsmes

El lèxic arameu constitueix l'estrat exogen més cabalós i alhora dels més antics del lexicó de l'àrab. Comprèn tota mena de camps semàntics: la vida domèstica, la religió, l'agricultura, la política, l'arquitectura, l'administració, l'economia, els fenòmens naturals, etc. Al seu torn, alguns arameïsmes són en darrera instància d'origen hebreu, grec, accadi, egipci, l'hittita, sumeri o d'altres procedències. Alguns lingüistes sostenen que el primer estrat d'arabització de l'Àfrica del Nord va ser importat per grups originaris d'una zona arameòfona limítrofa entre Síria i Aràbia. Entre els arameïsmes transmesos a l'amazic a través del l'àrab podem citar $\Theta\circ\circ$. *brra* 'fora, exterior' < AR *barrā* < ARAM *bārrā* 'terra (exterior)', $\circ\Theta\circ\circ\Lambda$ *abarud* 'pòlvora de canó; tret de fusell; explosiu' < AR *bārūd* < ARAM *bārūd* 'salpetre, nitre', $\Lambda\Lambda\xi$ l *ddin* 'religió' < AR *dīn* < ARAM *dīnā* 'judici', $\circ\Lambda\cup\cup\circ\Theta$ *adwwab* 'porter', nom d'agent del manlleu no integrat *lbab* 'porta' < AR *bāb* < ARAM *bābā* 'ídem', $\circ\text{HXX}\circ$ *afxxar* 'terrisa; terrissaire; miner, carboner' < AR *faxxār* 'terrisaire' < ARAM *paxxārā* < ACC *paxxāru* < SUM *baxār*, $\circ\text{R}\circ\circ\circ\xi$ *akursi* 'cadira' < AR *kursī* < ARAM *kūrs(i)yā* < ACC *kussu* < SUM *guza* 'ídem', $\circ\text{R}\circ\circ\Theta$ *aktab* 'llibre' < AR *kitāb* < ARAM *katab-* 'escriure', $\text{IIII}\dagger$ *ljnnt* 'paradís' < AR *janna* < ARAM *gi(n)tā*, $\dagger\circ\Lambda\xi\dagger$ *tamdint* 'ciutat' < AR *madīna* < ARAM *mđi(n)tā* 'ídem', $\circ\text{E}\dagger$ l *amin!* 'així sigui!, amén!' < AR *āmīn* < ARAM *āmīn* < HEB *āmēn*, $\circ\text{E}\circ\xi\Lambda\xi$ *amsiḥi* 'cristià' < AR *masīḥ* 'Crist' < ARAM *mšīḥā*, $\circ\Theta\Theta\xi$ *Rbbi* 'Déu' < AR *rabb* 'senyor' < ARAM *rabb* 'ídem', $\circ\Lambda\text{E}$ *rḥm* 'ésser misericordiós' < AR *rahmān* 'misericordiós' < ARAM 'ídem', $(\circ\circ\circ\text{I})\circ\circ\Theta\dagger$ (*ass n*) *ssbt* 'dissabte' < AR *sabt* < ARAM *šabtā*, $\circ\Theta\circ\circ\text{Z}$ *assuq* 'mercat' < AR *sūq* < ARAM *šūqā* 'carrer; mercat' < ACC *sūqu* 'carrer' (relacionat amb *sāqu* 'estret'), $\circ\text{E}\circ\text{R}\xi$ l *amskin* 'pobre' < AR *miskīn* < ARAM *miskēnā* < ACC *muskēnu(m)* 'súbdit de palau', $\circ\text{I}\circ\text{Z}\circ\circ$ *anaqus* 'campana, gong' < AR *nāqūs* < ARAM *naqoša*, $\dagger\circ\Theta\text{H}\circ\text{II}\dagger$ *tasfrjlt* 'codony; codonyer' < AR < ARAM *səfargəlā* < ACC *supurgillu* o *šapargillu*, que podria ésser d'origen hurrita o d'una altra llengua del Caucas, d'on és originari el fruit, $\circ\text{II}\text{E}$ *slm* 'sotmetre's (a la nova religió), convertir-se a l'islam' < AR *ʔaslam* < ARAM *ašlem*, $\circ\Theta\text{I}\xi\Theta$ *ašlib* 'creu' < AR *šalīb* < ARAM *šlab* 'crucificar', $\circ\text{E}\xi\text{E}\circ\text{I}$ *aciḍan* 'Satan, diable' < AR *šayṭān* < ARAM < HEB *šāṭān* 'enemic', $\dagger\circ\Theta\circ\dagger$ *atabut* 'taüt' < AR *tābūt* < ARAM *tēbūtā* < EG *ḏbṯt*, $\circ\text{E}\circ\text{II}\circ\text{I}\circ\text{I}$ *aṭrjman* 'traductor, intèrpret', < AR *turjumān* (de l'AR AND ha passat també al CAT *torsimany*) < ARAM *tūgemānā* < ACC *turgamānu* (d'origen HIT), $\circ\text{R}\circ\text{R}\circ$ *azakka* 'almoïna' < AR *zakāt* < ARAM *zkušā*, $\dagger\circ\text{R}\circ\text{II}\xi\dagger$ *tazallit* / ZNT *tzallit* 'pregària' < AR *šalāt* < ARAM *šlūṭā*, $\circ\text{R}\circ\text{E}$ *azum* / $\circ\text{R}\circ\text{E}$ *uzum* 'dejunar' < AR *šawm* < ARAM *šawmā* 'ídem'.

2.3.3.2. Persismes

El persismes de l'àrab es constaten ja abans del període islàmic, principalment per la mediació de l'arameu. Arran de la difusió de l'islam a l'Orient Mitjà, la introducció de persismes en àrab esdevé massiva. Entre els persismes transmesos a l'amazic a través de l'àrab, citem-ne $\dagger\circ\cup\circ\Lambda\dagger$ *tawrdt* 'rosa', $\circ\cup\circ\Lambda$ *awrd* / $\text{II}\xi\circ\Lambda$ *lwird* 'rosar; rosari', $\circ\cup\circ\Lambda\xi$ *awrdi* '(color) rosa' < AR *warda* < ARAM *wardā* < PERS *varəda* 'rosa, flor', $\circ\circ\circ\cup\circ\text{II}$ *asrwal* / $\circ\circ\circ\cup\circ\text{II}$ *asrawl* 'pantalons' < AR *sirwāl* < PERS *šalwar*, $\circ\cup\text{R}\xi\circ$ *awzir* 'ministre, visir', $\dagger\circ\cup\text{R}\xi\circ\dagger$ *tawzirt* 'ministra; ministeri' < AR *wazīr* < PERS *vičir*, $\text{II}\text{R}\circ\circ\text{I}\circ\text{I}$ *lkamanja* 'violí' < AR *kamanja* < PERS *kamancheh*, $\circ\text{XII}\circ\text{Z}$ *axnduq* 'rasa, excavació allargada' < AR *xandaq* < PERS *kandak*, $\circ\text{X}\circ\circ\circ\Theta$ *axrrub* 'garrofes; garrofers' < AR *xarrūba* < PERS *xar lup*, $\circ\text{X}\circ\text{Z}\circ\text{E}$ *axrqum* 'cúrcuma', < AR *xərqum* < AR CL *kurkum* < PERS *kurkum* (pahlavi)

‘safrà’, †.ZIΛ°O† taqndurt ‘gandora’ (peça de roba) < AR *qandūra* < PERS *qanture* (amb possible influència de l’ARAM *gandūrā* ‘rodona’), .Ж҃҃҃҃.а azefran ‘safrà’ < AR *zaḥfarān* < PERS *zarparān* ‘amb fulles d’or’, .ΛΟΠΞЄ adrwic ‘dervix, asceta perambulador, monjo mendicant sufí; pobre; boig’ < AR *darwīš* < PERS *darvīš* ‘pobre, captaire’, †.ΛΞΠ.҃҃҃҃† tadiwant ‘duana’ < AR *dīwān* < PERS (pahlavi) *dēwān*, .Θ.ΟΞΙ asarij ‘bassa, cisterna’ < AR *sihrīj/sihrīj* < PERS (pahlavi) *čāh riqu* ‘pou que brolla’, .҃҃҃҃.҃҃҃҃.҃҃҃҃ afstaq ~ ‘festuc’ < AR *fustuq* (*fustuk, bistaj, bastaq*) < PERS (pahlavi) *pistag* (també el grec ΠΙΣΤΆΚΗ ‘festuc (arbre)’ i ΠΙΣΤΆΚΙΟΝ ‘festuc (fruit)’ és un manlleu a una llengua irània), .Ж҃҃҃҃.Π.҃҃҃҃ azawaq ‘mercuri’ < AR *zāw/ḥūq* < ARAM < PERS (pahlavi) *zīwag*, .Ϝ.ΘЄΞΙ ayasmin ‘gessamí’ < AR *yāsamīn* < PERS (pahlavi) *yāsaman*, .Ж҃҃҃҃.ΛΞЄ azndiq ‘dualista, maniqueu; herètic’ < AR *zindīq* < PERS *zandīk* ‘herètic, maniqueu’.

2.3.3.3. Hel·lenismes

Malgrat els contactes directes entre el món grec i Aràbia d’ençà de l’època d’Alexandre el Gran (segle IV aC) i durant l’època de l’Imperi Romà —en què el grec romangué llengua vehicular de quasi tota la part oriental—, va ser sobretot a partir del període dels Omeies (661-750) —en què el grec continuava essent oficial, àdhuc a Damasc— i durant el dels Abbàsides (750-1258) que la influència directa del grec sobre l’àrab va esdevenir molt important, amb la traducció de nombroses obres científiques (especialment de botànica i farmacologia) i filosòfiques gregues a l’àrab, fetes majoritàriament per traductors arameus siríacs i perses. El grec ha estat també transmissor de nombrosos llatínismes a l’àrab, sobretot de vocabulari administratiu, de mesures i militar. Entre els hel·lenismes transmesos a l’amazic a través de l’àrab, citem-ne .Θ°Z.҃҃҃҃ *abuqal* ‘gerra, càntir, barral’ < AR *būqāl* ‘càntir’ < GR βαύκαλις ‘vas de coll llarg i estret per a refrescar l’aigua i el vi’, .Θ҃҃҃҃.О҃҃҃҃ *abllarj* ‘cigonya’ < AR *ballarǧ* < GR πελαργός ‘ídem’ (compost de πελλός ‘gris fosc’ i αργός ‘blanc’; la forma de ΥDMS *aballarǧ* no exclou un manlleu tardà a un llatí africà **pellargus*, que, en tot cas, no està testimoniada), ΞΘ҃҃҃҃҃҃ *iblis* ‘diable’ < AR *ḥiblis* < GR διάβολος, ΞΘΙΛZ *ibndq* ‘avellanes’ < AR *bunduq* < ARAM *pundēqi / pundēqa* < GR (κάρλιον) ΠΟΝΤΙΚΟΝ ‘ídem’, .ΘΙΛΞО *abndir* ‘pandero, bendir’ < AR *bandīr* < GR πανδοῦρα ‘llaüt de tres cordes’ (probablement manllevat a una llengua oriental), .Θ°О҃҃҃҃ *aburj* ‘torre, torrassa, talaia; fortí, fortalesa, castell, ciutadella’ < AR *burj* < ARAM *burgā?* < GR πύργος ‘torre, fortificació’, .XΞE.О *aqītar* ‘guitarra’ (< FR *guitare*) < AR *qiṭāra* < ARAM *qitārā* < GR κιθάρα ‘cítara’, .E°! *aḍun* ‘tonyina vermella’ < AR *ṭun* < AR CL *tunn* < GR θύννος ‘tonyina’ (que ha passat també al LL *thunnus* ‘ídem’), .Z.Λ°Θ *aqadus* ‘tub, canó; broc; catúfol, caduf; desguàs’ < AR *qādūs* < ARAM *qadsā* < GR κάδος ‘gerra, vas que pot contenir aigua o vi; galleda’ (possible semitisme en GR), †.҃҃҃҃.҃҃҃҃† *taflukt* ‘barca, vaixell petit’, †.҃҃҃҃.҃҃҃҃† *tanflukt* ‘barca’ < AR *fulk* ‘vaixell’ < GR ἐφόλιον ‘xalupa que un vaixell gran arrossega’, .҃҃҃҃.Θ°! *akrunb* ‘cols’ < AR *kurnub* < GR κράμβη ‘ídem’, .ZΞE°! *aqīdun* ‘tenda (de campanya, de fira, de mercat)’ < AR *qayṭūn* ‘pavelló adossat; tenda’ < ARAM *qayṭūn* < GR κοιτών ~ -ώνος ‘dormitori’, .Z.Є°Θ *aqamus* ‘diccionari’ (cf. TRG *ālqamus* ‘oceà; diccionari gran’) < AR *qāmūs* ‘oceà; diccionari’ < GR ὠκεανός ‘nom del riu mític que s’escolava sense font ni fi al voltant del món terrestre’, ҃҃҃҃.҃҃҃҃ *lqanun* ‘lleis, regla’ < AR *qānūn* < GR κανών ~ -όνος ‘pal recte, regla; regla gramatical, prescripció, cànon’, .Z.ОΞE *aqariḍ* (~ pl ΞZ.ОΞE! *iqariḍn*) ‘diners’ (*esp en pl*), ‘objecte pla i rodó’ < AR *qrḍ* ‘manllevar’ < GR κεράτια ‘moneda petita; quirat’ (i el derivat factitiu κερατίζω ‘canviar en moneda menuda’) o κεράτιον ‘un terç d’un òbol’, .ZOE.Θ *aqrḍas* ‘paperina o cucurull de paper; petard, coet; cartutx, bala, munició’ < AR *qirṭās* ‘paper’ < GR χάρτης ‘rotllo de paper’, .ZOE°Λ *aqrmud* ‘teula’ < AR *qirmīd* ‘teules’, *qirmīda* ‘teula’ < GR κεραμῖς ~ -ίδος ‘teula, sostre de teules’, .ZОΙ҃҃҃҃ *aqrnfl / .ZI°O҃҃҃҃ *aqnurfl* ‘clau d’espècia, clavell d’espècia, girofle’ < AR *qaranful* < GR καρυοφύλλον ‘brot assecat del clau d’espècia, clau d’espècia’ (potser adaptació d’un terme oriental, com el SCR *kaṭuka-phala*-), ΞIΞ҃҃҃҃ *injil* ‘evangeli’ < AR *ḥinjīl* < GUEEZ *wangēl* < GR εὐαγγέλιον ‘bona nova’, .Θ҃҃҃҃.҃҃҃҃ *asfnj* ‘bunyols’ < AR *səfanǧ* < σπόγγος /spóngos/ ‘esponja’ (també el LL ha manllevat *spongia* al grec σπογγιά ‘ídem’), Θ҃҃҃҃.ΞZ *slliq* ‘bleda, fulles de bleda, bleda-rave’ < AR *silqa* ‘ídem’ < GR σικελή ‘siciliana’, .Θ°ΘI+ΞO *assntir* ‘sintir (baix típic de la música tagnawt)’ < AR *sintīr* (igual que *sanṭūr*) < GR ψαλτήριον ‘instrument de cordes, arpa o salteri’.*

2.3.3.4. Llatinismes

A més dels manlleus directes al llatí africà (LL AFR) i a l'afroromànic (ROM AFR), l'amazic conté un cert nombre de llatinismes (re)introduïts a través de l'àrab magribí i andalusí, majoritàriament passats prèviament pel grec, entre els quals citem-ne $\bullet\Theta\text{I}\Lambda\xi$ *ablđi* 'local, pobletà, indígena, tradicional, del terror, de pagès, de producció local, casolà' < AR *baladī* 'originari del *balad* ('poble, ciutat, regió, país')' < GR $\pi\alpha\lambda\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\nu$ < LL *palatium* 'palau' (en origen el del *Palatium*, turó de Roma), $\bullet\Theta\text{O}\text{Z}\text{:}\text{Z}$ *abrquq* / $\bullet\Theta\text{O}\text{Z}\xi\text{Z}\mathfrak{C}$ *abrqiqc* 'prunes; pruners' < AR *burqūq* < GR $\pi\rho\alpha\iota\kappa\acute{o}\kappa\iota\omicron\nu$ < LL *praecōquum* 'precoç', $\text{+}\bullet\Theta\mathfrak{C}\text{I}\xi\text{X}\text{+}$ *tabcnixt* ~ 'bisnaga (*ammi uisnaga*)' < AR AND **bis(s)ināqa* < LL *pastināca*, $\bullet\mathfrak{C}\text{I}\Lambda\xi\text{M}$ *amndil* 'tovalles', diminutiu $\text{+}\bullet\mathfrak{C}\text{I}\Lambda\xi\text{M}\text{+}$ *tamndilt* 'tovalló' < AR *mandīl* < ARAM *mandīla* < GR $\mu\alpha\nu\delta\acute{\eta}\lambda\eta$ < LL *mantēle* / *mantile* 'tovalló', $\bullet\text{Z}\text{I}\Lambda\xi\text{M}$ *aqndil* 'llàntia' < AR *qindīl* < ARAM *qandīlā* < GR $\kappa\alpha\nu\delta\acute{\eta}\lambda\alpha$ < LL *candēla* 'candela', $\text{+}\bullet\text{Z}\mathfrak{C}\xi\text{I}\text{+}$ *taqmijjat* 'camisa' és una relexificació AR d'una forma manllevada (i de la qual és probablement testimoni la variant TRG MHQ *tekamist*) al LL *camisia*, atès que l'AR CL *qamīs* < GR $\kappa\alpha\mu\acute{\iota}\sigma\iota\omicron\nu$ / $\kappa\acute{\alpha}\mu\iota\sigma\omicron\nu$ < LL *camisia* / *camisa*, $\bullet\text{I}\text{I}\xi\text{I}$ *ajnniw* / $\bullet\text{I}\text{:}\text{I}$ *ajnun* 'geni; atac epilèptic; crisi nerviosa' (cf. TRG *āljāyn* ~ pluriel *āljāynān* 'geni') < AR *jinn* < possiblement LL *genium* (variant tardana del clàssic *genius*) 'divinitat generadora que presideix el naixement d'algu; divinitat tutelar de cada individu amb la qual aquest es confon; geni'.

2.3.3.5. Altres manlleus de procedència oriental

A través de l'àrab s'han introduït també aportacions lèxiques que designen novetats comercials o culturals procedents de llengües orientals de tots els orígens (egipci, armeni, sànscrit, hindustani, pali, tàmil o altres llengües dravídiques, malai, xinès, etc.), entre les quals citem-ne $\bullet\text{M}\xi\mathfrak{C}\text{:}\text{I}$ *alimun* 'cítrics, taronges', $\bullet\text{M}\xi\mathfrak{C}\text{:}\text{I}\xi$ *alimuni* 'de color taronja' < AR *laymūn* < PERS *limu* < SCR *nimbū(ka)*, $\xi\text{H}\text{I}\text{H}\text{I}$ *iflfl* / $\xi\text{H}\xi\text{H}\text{I}$ *iflfl* 'pebrots' < AR *filfil* < PERS *pilpil* < SKR *pippalī* 'ídem', $\text{H}\text{I}\text{.I}$ *flan* 'un tal' < AR *fulān* 'persona innominada' < EG *pw rn* 'aquest nom', $\bullet\text{H}\text{.I}\xi\Lambda$ *afanid* 'carmels; pastilles, comprimits' < AR *fānīd* < PERS *pānīd* < SCR *phāṇita* 'melassa', $\bullet\text{Q}\text{Q}\text{:}\text{X}$ *arruz* 'arròs' < AR *arrawz* < tàmil *arici*, $\text{+}\bullet\text{X}\text{I}\Theta\text{:}\text{H}\text{+}$ *taznbuet* 'taronja amarga', $\bullet\text{X}\text{I}\Theta\text{:}\text{Z}$ *aznbuq* 'poncem, naronja' < AR *zanbuṣ* (d'on l'ha pres també el CAT *alambor* i el CAST *azambo* / *acimboga*) < MAL *jambuya* < SCR *jambū(la)*, $\Theta\xi\text{E}\text{M}\text{I}\text{.I}$ *biṭljan* 'albergínies' < AR *bādīljāna* (o *bāḍinjāna*) < PERS *bātingān* < SCR *bhaṇḍ/tāki*, $\bullet\text{K}\text{.H}\text{:}\text{O}$ *akafur* 'càmfora' < AR *kafūr* < PERS *kāpūr* (pahlavi) < SCR < DRAV, $\bullet\Theta\text{K}\text{K}\text{:}\text{O}$ *askk^war* 'sucre' < AR *sukkar* < GR $\sigma\acute{\alpha}\kappa\chi\alpha\rho(\omicron\nu)$ < PAL *sakkharā*.

2.3.3.6. Alguns arabismes recurrents

Amb independència de l'origen semític o d'una altra ascendència, l'àrab ha servit de mitjancer de centenars de mots que es retroben a la major part de llengües que l'Àfrica occidental i, en general, de tot el món d'influència arabomusulmana, incloent-hi, naturalment, l'amazic, així com també Al-Àndalus. Entre els molts exemples que es poden adduir, citem-ne tan sols cinc de paradigmàtics, que ajudaran a entendre la natura i l'abast del fenomen:

- El nom àrab *kitāb* 'llibre' (< ARAM *katab-* 'escriure') és l'ètim no solament de l'amazic $\bullet\text{K}\text{+}\bullet\Theta$ *aktab* (~ *pl* $\xi\text{K}\text{+}\bullet\Theta\text{I}$ *iktabn*), sinó també del haussa *littāafii*, el bambara *kitābu*, el mandinga *kitaabu*, el soninke *kitaabe*, el kanuri *kitāwu*, el songai *čitaab*, el suahili *kitabu*, el ruandès *igitabo*, el turc *kitab*, el persa *kitāb*, l'àzeri *kitab*, el zazaqui *kitabī*, el tàtar *kitab*, el kazakh *kitab*, l'uzbek *kitob*, l'urdú *kitab*, per citar citar només algunes llengües representatives de diverses regions. Naturalment, la introducció de la religió del Llibre, en aquest cas l'Alcorà, ha estat el motiu de la penetració d'aquest arabisme.
- El nom àrab *qāmūs* 'oceà; diccionari' (al seu torn hel·lenisme < GR $\omega\kappa\epsilon\alpha\nu\acute{o}\varsigma$ 'nom del riu mític que s'escolava sense font ni fi al voltant del món terrestre') és ètim no solament de l'amazic $\bullet\text{Z}\text{.}\mathfrak{C}\text{:}\Theta$ *aqamus* 'diccionari' (cf. TRG *ālqamus* 'oceà; diccionari gran'), sinó també del wòlof *kamus*, el fula *kāmus*, el haussa *k'āmūs*, el kanuri *kāmus*, el somali *qaamuus*, el suahili *kamusi*, el persa *kamus*, l'urdú *qāmūs*, el malai *kamus* i el sundanès *kamus*, entre altres llengües; també era usual en turc otomà *kamus* abans d'ésser substituït per *sözlük* en turc modern. A les llengües de manlleu, aquest mot només té (el cas del TRG és excepcional) el sentit metafòric que li va donar Fairuzabadi al segle XV, motivat pel caràcter insondable, com el d'un oceà, del seu diccionari.
- El nom àrab *sūq* 'mercat' (< ARAM *šūqā* 'carrer; mercat' < ACC *sūqu* 'carrer') és ètim no solament de l'amazic $\bullet\Theta\text{O}\text{:}\text{Z}$ *assuq* 'mercat' (diminutiu $\text{+}\bullet\Theta\text{O}\text{:}\text{Z}\text{+}$ *tassuqt*) sinó també del bambara *sugu*, del haussa *kāsuwā*, del buduma *kāhukū*, del kanuri *kasūwu*, del teda-daza *kasūgu*,

del mubi *súuk*, del suahili *soko*, del somali *sūqqa* i de moltes altres llengües, en què s'ha convertit en la designació genèrica del 'mercat'; també va introduir-se durant l'edat mitjana en les llengües romàniques de la Península Ibèrica (CAT *assoc*, CAST *zoco*, PORT *açougue*), en què només s'aplica al mercat moro. Curiosament, a l'Orient han prevalgut formes procedents del persa *bāzār*.

- (d) El nom de la setmana d'origen àrab *at-talāṭīṭ*? 'dimarts' (es podrien citar igualment els noms dels dies restants) és l'ètim no solament de l'amazic ⵓⵔⵉⵍⵉⵏⵉ | ⵜⵉⵍⵉⵏⵉ. *ass n tlata* sinó també del bambara *tàràta*, el mandinga *tàlaata*, el soninke *talata*, el wòlof *talaata*, el fula *salāsa / talata*, el hausa *tàlātā*, el kanuri *talágə*, el moore *tàlá.tò*, el songai *talata*, el ioruba *àtálátà*, el somali *talaado*, el malai indonesi *selasa*, el sundanès *salasa*, etc. El manlleu dels dies de la setmana està estretament lligat al mercat, atès que la periodicitat de rotació més freqüent és la setmanal.
- (e) El verb àrab *fahima* 'entendre' és ètim no solament de l'amazic ⵏⵉⵎⵉⵏⵉ *fhm* sinó també del haussa *fāhimtā*, el soninke *faamu*, el bambara *fāamu* 'comprensió', el fula *fāma*, el kanuri *alfam*, 'memòria', el dagbani *fahim* 'intel·ligència', el songai *fāhām*, el bozo *faamu*, el dogon *pama*, el suahili *fahamu*, etc. La motivació d'un manlleu que designa una noció bàsica —en aquest cas es tractaria d'un manlleu substitutiu i no additiu— és deguda al fet que és el primer verb que hom ha d'aprendre en relacions que impliquen una primera presa de contacte, versemblantment en un mercat, des del punt de vista històric. Com que la tasca missionera requereix un coneixement superior de l'idioma, es va fer pertot, almenys inicialment, en les llengües vernacles, mentre que l'actitud mercadera va ser possible amb un menor coneixement de l'idioma gràcies al suport de la situació comunicativa i els recursos d'íctics.

2.4. Turquismes i altres manlleus de transmissió otomana

La influència de l'Imperi Otomà a l'Àfrica Nord (segles XVI-XIX) va quedar circumscrita al nord del que, més endavant, esdevindria Algèria, Tunísia i Líbia. L'impacte lingüístic va ser molt migrat i, a més a més, va quedar mediatitzat pel l'àrab magribí, com a ⵍⵓⵎⵉⵏⵉ. *lbaca* 'paixà, baixà, governador' < àrab *bāšā* < turc *paša* (possiblement d'origen irani).

2.5. Els manlleus al francès i a altres llengües europees

Els manlleus a llengües europees modernes s'han produït en l'amazic fonamentalment a partir de l'època colonial, especialment, en el cas del francès, a partir de 1830, any de la presa d'Alger. Fins aleshores és possible trobar alguns romanismes penetrats en amazic a través de la *lingua franca* (o *sabir*) dels ports mediterranis, com ⵏⵓⵔⵓⵏⵉⵏⵉ *amrkanti* 'ric', i també a través dels mercaders portuguesos que comerciaven a la costa atlàntica, com ara ⵉⵏⵏⵉⵏⵏⵉ *icnti* / ⵜⵉⵏⵏⵉⵏⵏⵉ *ticntit* 'sègol' < PORT *centaio*? (potser a través de la mediació de l'AR, si atenem la forma AR AND *šantiyya*). El vocalisme en singular del nom més comú de la 'filosa' en els dialectes més septentrionals, MZYS ⵜⵓⵔⵓⵏⵉ. *tarukka*, QBYL ⵜⵓⵔⵓⵏⵉ. *taruka*, RIF ⵜⵓⵔⵓⵏⵉ. *trukka*, SRYR ⵜⵓⵔⵓⵏⵉⵏⵉ. *tarakkut* (cf. OCC *troco*, CAT *troca* i FR *troche*) suggereix una procedència romànica difícil de precisar. Els romanismes de procedència indeterminable són marcats simplement mitjançant l'abreviatura ROM. Fins i tot després de la constitució dels estats magribins a partir de mitjan segle XX, el francès exerceix un rol gairebé exclusiu en els estudis superiors científics i tècnics (enginyeria, medicina, farmàcia, arquitectura, finances, economia). La influència del francès és present a tots els dialectes amazics, al més sovint per la mediació de l'àrab magribí (tot i que no en tots els dialectes), mentre que la influència del castellà (sobretot en RIF) i de l'italià (en dialectes de Líbia) és regional. A més a més, el pes creixent de la llengua internacional més influent del món contemporani, l'anglès, està generalment mediatitzat pel francès. A través del francès s'ha introduït en amazic un cabal considerable de manlleus additius de diversos camps semàntics, especialment els que fan referència a la vida moderna:

- (a) Tecnologia: ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉ *amatur* 'motor' < FR *moteur*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *aksiratur* 'accelerador' < FR *accélérateur*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *aswiglas* 'eixugavidres, eixugaparabrises' < FR *essuie-glace*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *aqidun* 'manillar' < FR *guidon*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *aparbriz* 'parabrisa' < FR *pare-brise*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *abitis* 'marxa' (d'un automòbil) < FR *vitesse*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *afiruj* 'semàfor' < FR *feu rouge*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *asinyal* 'intermitent' < FR *signal*, ⵜⵓⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *tamacint* 'màquina; tren' < FR *machine*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *ssidi* 'disc compacte' < FR *cédé (CD)*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *abriz* 'presa de corrent, endoll' < FR *prise*, ⵏⵉⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *frigu* 'cambra frigorífica' < FR *frigo*, ⵜⵓⵎⵉⵏⵉⵏⵉⵏⵉ *tabrwīḍt* 'carretó, bolquer' < FR *brouette*.

- (b) Mitjans de locomoció: $\bullet\Theta\cdot\mathcal{G}\mathcal{R}\mathcal{M}\mathcal{E}$ *abackliḍ* ‘bicicleta’ < FR *bicyclette*, $\bullet\mathcal{L}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *amutu* ‘moto(cicleta)’ < FR *moto(cyclètte)*, $\mathcal{I}\cdot\mathcal{R}\mathcal{O}\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *takrrust* ‘cotxe; carrossa; tartana; cotxet de nen’ < FR *carrosse*, $\mathcal{E}\mathcal{E}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ṭṭumubil* ‘automòbil, cotxe’ < FR *automobile*, $\mathcal{R}\cdot\mathcal{I}\mathcal{R}\cdot\mathcal{I}$ *katkat* ‘totterreny’ < FR *quatre-quatre*, $\mathcal{E}\mathcal{E}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ṭṭubis* ‘autobús’ < FR *autobus*, $\bullet\mathcal{R}\cdot\mathcal{L}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *akamyu* ‘camió’ < FR *camion*, $\bullet\mathcal{R}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *akubtir* ‘helicòpter’ < FR *hélicoptère*.
- (c) Mitjans de comunicació: $\bullet\mathcal{H}\mathcal{E}\mathcal{L}\mathcal{I}$ *afidyu* ‘vídeo’ < FR *vidéo*, $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *antirnit* ‘internet’ < FR *internet*, $\mathcal{O}\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ssinima* ‘cinema’ < FR *cinéma*, $\bullet\mathcal{L}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *amunṭaj* ‘muntatge (audiovisual)’ < FR *montage*, $\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ttilifizyun* ‘televisió’ < FR *télévision*, $\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ttilifun* ‘telèfon’ < FR *téléphone*, $\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *atilibutik* ‘locutori’ < FR *téléboutique*, $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *aparabul* ‘(antena) parabòlica’ < FR *parabole*.
- (d) Menjars, hàbits culinàries i estris de cuina: $\mathcal{I}\cdot\mathcal{G}\mathcal{E}\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *taciflurt* ‘coliflor’ < FR *chou-fleur*, $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ananas* ‘pinya’ < FR *ananas*, $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *azipinar* ‘espinacs’ < FR *les épinards*, $\Theta\mathcal{E}\mathcal{O}\mathcal{R}\mathcal{L}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *biskwi* ‘galleta’ < FR *biscuit*, $\bullet\mathcal{R}\cdot\mathcal{R}\cdot\mathcal{L}$ *akakaw* ‘cacau’ < FR *cacao*, $\bullet\Theta\mathcal{E}\mathcal{L}\mathcal{I}$ *abidu* ‘bidó’ < FR *bidon* (i el diminutiu $\mathcal{I}\cdot\Theta\mathcal{E}\mathcal{L}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *tabidut* ‘cantimplora’), $\bullet\mathcal{R}\cdot\mathcal{O}\mathcal{O}\mathcal{I}$ *akasrun* ‘casserola’ < FR *casserole*, $\mathcal{I}\cdot\mathcal{R}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *takuzint* ‘fogó (de cuina)’ < FR *cuisine*, $\mathcal{I}\cdot\mathcal{X}\cdot\mathcal{L}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *tagamilt* ‘carmanyola’ < FR *gamelle*.
- (e) Esports i lleure: $\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ttinis* ‘tennis’ < FR *tennis*, $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *apinalti* ‘penal’ < FR *pénalty*, $\bullet\mathcal{L}\mathcal{E}\mathcal{O}\mathcal{R}\mathcal{I}$ *adisku* ‘discoteca’ < FR *disco*.
- (f) Unitats de mesura: $\bullet\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *asantimtr* ‘centímetre’ < FR *centimètre*, $\mathcal{R}\mathcal{E}\mathcal{M}\mathcal{I}$ *kilu* ‘quilo’ < FR *kilo*, $\Delta\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *vulṭ* ‘volt (unitat de força)’ < FR *volt*.
- (g) Materials i productes: $\bullet\Theta\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ablastik* ‘plàstic’ < FR *plastique*, $\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *lbac* ‘lona; tendal’ < FR *bâche*, $\bullet\mathcal{I}\cdot\Theta\mathcal{E}\mathcal{M}$ *ajabil* ‘lleixiu (per a rentar)’ < FR *eau de Javel*, $\bullet\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *aṣabun* ‘sabó’ < FR *savon*.
- (h) Energia: $\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ttrisinti* ‘electricitat’ < FR *électricité*, $\bullet\mathcal{M}\mathcal{X}\cdot\mathcal{I}$ *algaz* ‘gas’ < FR *gaz*, $\bullet\Theta\mathcal{E}\mathcal{E}\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *abiṭrul* ‘petroli’ < FR *pétrole*, $\mathcal{I}\cdot\Theta\mathcal{E}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *tabinzint* ‘benzina’ < FR *benzine*, $\mathcal{H}\mathcal{E}\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *liṣanṣ* ‘gasolina’ < FR *l’essence*.
- (i) Roba: $\mathcal{I}\cdot\mathcal{R}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *takbbuḍt* ‘capot, pardessus, jaqueta’ < FR *capote*, $\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *atriku* ‘jersei’ < FR *tricot*, $\mathcal{I}\cdot\Theta\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *tabluzt* ‘brusa’ < FR *blouse*, $\mathcal{I}\cdot\mathcal{R}\mathcal{O}\cdot\Theta\mathcal{E}\mathcal{I}$ *takrabaḍt* ‘corbata’ < FR *cravate*, $\mathcal{I}\cdot\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *talbijamat* ‘pijama’ < FR *pyjama*, $\mathcal{X}\mathcal{O}\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *aḡrsun* ‘calçotets’ < FR *caleçon*.
- (j) Objectes: $\mathcal{I}\cdot\Theta\mathcal{H}\mathcal{E}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *tabalizt* ‘maleta’ < FR *valise*, $\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *atiyyu* ‘mànega’ < FR *tuyeau*.
- (k) Professions modernes: $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ajnyur* ‘enginyer’ < FR *ingénieur*, $\bullet\mathcal{H}\mathcal{O}\mathcal{L}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *afrmlī* ‘infermer’ < FR *infirmier*, $\bullet\mathcal{I}\cdot\mathcal{L}\cdot\mathcal{O}\mathcal{L}\mathcal{I}$ *ajadarmi* ‘gendarme’ < FR *gendarme*, $\bullet\Theta\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *abulis* ‘policia’ < FR *police*, $\bullet\mathcal{L}\mathcal{R}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *amkni* ‘mècanic’ < FR *mécanicien*.
- (l) Construcció i indústria: $\bullet\mathcal{G}\mathcal{I}\mathcal{E}\mathcal{E}$ *acanṭi* ‘calçada (d’una carretera o via asfaltada)’ < FR *chantier*, $\bullet\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *aluzin* ‘fàbrica’ < FR *usine*.
- (m) Exèrcit i armes: $\bullet\mathcal{Z}\mathcal{I}\mathcal{E}\mathcal{I}$ *aqḃṭan* ‘capità’ < FR *capitaine*, $\bullet\mathcal{R}\cdot\Theta\mathcal{O}\mathcal{I}$ *akabran* ‘caporal; capatàs’ < FR *caporal*, $\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *asbu* ‘fusell chasseur’ < FR *chasseur*.
- (n) Burocràcia: $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *apaspur* ‘passaport’ < FR *passport*, $\mathcal{H}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *lfiza* ‘visat’ < FR *visa*.
- (o) Flora exògena: $\mathcal{O}\mathcal{O}\mathcal{E}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ssibri* ‘xiprer’ < FR *cyprès*, $\bullet\mathcal{R}\cdot\mathcal{H}\mathcal{E}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *akalitus* ‘eucaliptus’ < FR *eucalyptus*.
- (p) Miscel·lània: $\bullet\mathcal{Z}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *aḡursan* ‘corsari, pirata’ < FR *corsaire*, $\bullet\mathcal{O}\mathcal{H}\mathcal{X}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *asluḡuḍ* ‘brètol’ < FR *saligaud*, $\bullet\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *azufri* ‘obrer, proletari; persona que viu lluny de la seva família, solter; groller, mal educat, taujà; brivall, bergant, brètol, perdulari, trinxeraire’ < FR *les ouvriers*.
- (q) La gran majoria de gal·licismes i d’eupeïsmes d’altres procedències són noms; els verbs, en canvi, són rars, però també n’hi ha alguns, com $\mathcal{X}\mathcal{X}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ggaja* ‘allistar-se’ (a l’exèrcit) < FR *s’engager*, $\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *ṣbbn* ‘avariar-se (un vehicle)’ < FR *(tomber en) panne*, $\mathcal{G}\mathcal{O}\mathcal{I}\mathcal{I}$ *crju* ‘carregar (un vehicle o una bateria)’ < FR *charger* i, encara més recent, $\mathcal{R}\mathcal{H}\mathcal{E}\mathcal{R}\mathcal{E}$ *kliki* ‘clicar, fer un clic’ < FR *cliquer*.

2.6. Els manlleus a llengües del Sàhara i del Sahel

Els manlleus de l’amazic a llengües de pobles originaris del sud del Sàhara tenen tres vies principals de transmissió:

- (a) L'eix occidental de les rutes de caravanes transsaharianes, que ha proveït un cabal considerable el lèxic de la música i la cultura dels $\xi\chi\iota\iota$ *ignawn* / $\xi\Theta\Gamma\chi\iota$ *ismxan*, d'origen bambara, haussa, songai i fula, principalment, com ara $\chi\iota\chi\iota$ *ganga* 'bombo, tambora' < HAUS. En principi, aquesta és l'única via directa que afecta el lexicó de l'AS.
- (b) Els contactes dels tuaregs al Sàhara central amb parlants de haussa, fula, teda-daza, kanuri i songai, que ha donat nombrosos manlleus, com ara $\circ\chi\iota\chi\iota$ *azngu* 'enemic' < HAUS, introduït de fet en AE com un manlleu extradiasistèmic més. Per a totes aquestes llengües, el rol de l'amazic ha estat major com a llengua dadora que com a llengua receptora de manlleus.
- (c) Els contactes dels zenagues del sud Mauritània amb parlants de wòlof, fula i soninke. Els manlleus a aquestes llengües de la vall del Senegal no han transcendit més enllà del ZNG.

2.7. Els manlleus extradiasistèmics

Des de les primeres temptatives d'estandardització de l'amazic, cap als anys 1970, hom ha manllevat nombrosos mots a dialectes amazics de fora del diasistema septentrional a fi d'evitar xenismes (sobretot arabismes i gal·licismes). El dialecte dador per excel·lència ha estat el TRG MHQ, d'una banda perquè el diccionari d'aquest dialecte, obra de Charles de Foucauld, era aleshores el diccionari més ric disponible per a qualsevol dialecte amazic i, d'altra banda, perquè hom ha considerat el TRG com el dialecte menys "contaminat" per les influències exògenes. En el present diccionari hem esporgat els manlleus extradiasistèmics menys reeixits i també els innecessaris, amb l'excepció d'aquells (realment molt pocs) que han arrelat veritablement en l'ús, de manera que en conté poc més de cent. Malgrat la circumspecció amb què el present diccionari tracta els manlleus extradiasistèmics, no solament és lícit sinó fins i tot profitós recórrer a altres dialectes per omplir llacunes lèxiques o semàntiques de l'AE. No obstant això, cal delimitar molt bé el rol acordat a aquest tipus de manlleu savi i, naturalment, fer-ho amb el màxim respecte (i, per tant, amb la màxima pulcritud en l'adaptació fonològica i morfològica i la compatibilitat semàntica) envers el dialecte dador. Des del punt de vista del camp gravitacional de la llengua, els manlleus extradiasistèmics tenen la mateixa opacitat —i, consegüentment, la mateixa força centrífuga (§ 3.3)— que els neologismes, per la qual cosa han de ser integrats amb la mateixa prudència en l'AE.

Entre els manlleus al TRG, tant lèxics com semàntics, n'hi ha

- (a) de reeixits, com $\circ\Gamma\circ\Lambda\circ$ *amudr* 'ésser viu, animal' < TRG *amudār* 'ídem', $\circ\chi\iota\chi\iota$ *agngra* 'facoquer' < TRG *agāngāra* 'ídem', $\dagger\circ\Lambda\circ\Theta\circ\dagger$ *tadabut* 'taula; pupitre; tribuna' < TRG *tedabut* 'llit, sofà llit; cadira; taula, banc', $\dagger\circ\mathbb{H}\chi\chi\iota$ *tafgga* 'cos, tronc' < TRG MHQ *tafāga* 'tronc d'arbre', $\circ\mathbb{H}\circ\Theta\epsilon\Theta$ *afrdis* 'element, unitat, component, ítem' < TRG MHQ *efārdis* 'fragment de dàtil; fragment molt petit d'un cos sòlid i sec qualsevol', TRG MIQ *efārḍādes* ~ *pl ifārḍādesān* 'cosa incompleta', $\dagger\circ\mathbb{H}\circ\iota$ *tafsna* 'grau' < TRG MHQ *tāfāssna* 'esglaó d'escala, graó; situació considerada en relació amb una sèrie d'altres situacions progressivament superiors o inferiors', $\xi\mathbb{H}\circ\mathbb{H}\xi$ *ilalli* 'home lliure' < TRG *elalli* 'home noble, home lliure, home honrat', $\dagger\circ\Gamma\circ\circ\circ$ *tamkrra* 'meravella, miracle' < TRG *tamākerra* 'desafiament; meravella; estratagema; cosa de difícil realització', $\dagger\circ\Gamma\circ\Theta\dagger$ *tamust* / $\dagger\circ\Gamma\circ\Theta\dagger$ *tumast* 'essència, natura, identitat' < TRG *tāmust* / *tumast* 'ídem', $\Gamma\circ\Theta\Theta$ *mass* 'senyor', $\Gamma\circ\Theta\Theta$ *massa* 'senyora' < TRG *māss* 'amo, propietari, senyor', *māssa* 'mestressa, senyora', $\dagger\circ\iota\chi\iota\dagger$ *tanglt* 'al·lusió, insinuació, eufemisme' < TRG *tangālt* 'paraules enigmàtiques, paraules que tenen un sentit ocult, insinuació, al·lusió, eufemisme', $\dagger\circ\iota\circ\mathbb{K}$ *tanaka* 'estoig, llapisser, plomer' < TRG *tānaka* 'capsa metàl·lica', $\dagger\circ\iota\Gamma\epsilon\Theta\dagger$ *tanmmirt!* 'gràcies!' < TRG *tanāmmert!* 'gràcies!; felicitats!, bravo!', Υ DMS *tanāmmirt* 'benedicció', NFS *tanāmmirt* 'benedicció', $\circ\Theta\iota\circ$ *asnsu* 'hotel, fonda, pensió' < TRG *asānsu* 'lloc d'enterrament, tomba, cementiri; jaç, lloc per a dormir', $\xi\Gamma\Theta\iota\chi$ *imsnwi* 'cuiner', $\dagger\xi\Gamma\Theta\iota\chi\dagger$ *timsnwi* 'cuina de gas' < TRG *emāsēnwi* 'cuiner', $\circ\Theta\Theta\circ\Theta$ *arbab* 'armament' < TRG *arābab* 'acció de portar en braços; armament', $\dagger\circ\circ\Lambda$ *turda* 'suposició, supòsit, hipòtesi; dubte' < TRG *torda* 'suposició, supòsit; sospita', *tāraddāwt* 'pensament, suposició; sospita', $\circ\iota\mathbb{K}$ *rnz* 'frenar' < TRG MCQ *ārnāz* 'ídem', $\circ\iota\circ\mathbb{K}$ *arnaz* 'frenada; fre' < TRG MCQ *arānaz* 'frenada', $\circ\mathbb{H}\circ\iota\epsilon\Theta$ *ayanib* 'ploma estilogràfica, bolígraf' < TRG *āyanib* 'ploma estilogràfica; bolígraf; llapis' (adaptació més respectuosa amb les restriccions fonotàctiques amazigues del punicisme $\circ\mathbb{H}\circ\iota\epsilon\Gamma$ *ayanim* 'canya', § 2.2.2.1.e), $\mathbb{H}\circ\Theta$ *ysr* 'estar estacionat, estar aparcat' < TRG *āysār* 'posar-se,

- aterrar (un ocell o un avió), abatre's, establir-se, instal·lar-se, habitar', $\bullet\text{H}\text{E}\text{L}\text{L}$ *ayiwñ* 'facultat, escola universitària' < TRG *ayiwän* 'campament; llar, casa; família; barri';
- (b) d'esmenats (en relació amb propostes estandarditzadores precedents), com $\bullet\text{L}\text{O}\text{H}\text{E}\text{O}$ *ansbyur* 'ric' < TRG *anšbāyör* 'ric, afortunat', $\bullet\text{X}\text{L}\text{O}$ *agma* 'natura; camp (\leftrightarrow ciutat)' < TRG *agāma* 'camp (\leftrightarrow ciutat), exterior', $\text{E}\text{X}\text{O}\text{E}\text{L}$ *igriw* oceà < TRG MJQ *egārāw*, TRG MCQ *egrew* 'riu, gran vall; mar, oceà, vasta extensió aquífera; llac gran; vasta extensió de paisatge; gran savi, erudit; gran memòria per a la literatura oral, erudició, cultura, civilització', $\bullet\text{L}\text{E}\text{H}$ *amḍal* '(planeta) terra, món' < TRG *amāḍal* 'terra (matèria), sòl; terra (país, regió); terra (globus terrestre)', tHO *tayra* 'qualitat, moral, caràcter (d'una persona), temperament' < TRG *tayāra* 'estat, manera de ser, natura, essència, catàcter, comportament, situació, manera d'actuar, procediment, mètode', $\bullet\text{H}\text{E}\text{E}\text{H}$ *ayuccaf* 'cocodril' < TRG *āyoccaf* 'ídem'.
- (c) de nous, com tHt *tablt* 'cabal, quantitat de fluid' < TRG *tabəlat* 'quantitat de líquid recollida; escolament d'aigua; pujada d'aigua', $\bullet\text{L}\text{H}$ *adbl* 'abdomen' < TRG *adbəl* 'abdomen; centre de l'escut', *adbəl* 'portar en braços', $\bullet\text{O}\text{L}$ *arm* 'apassionar-se' (del mateix origen, probablement, que l'homònim que significa 'provar, tastar, intentar') < TRG *arəm* 'apassionar-se, estimar apassionadament, dedicar-se amb passió a alguna cosa (caça, tabac, beguda), ésser addicte', $\bullet\text{O}\text{O}\text{L}$ *arram* 'apassionament; addicció' < TRG *arram* 'ídem', $\text{t}\text{H}\text{O}\text{L}\text{t}$ *tarramt* 'passió' < TRG *tarramt* 'ídem', $\bullet\text{L}\text{O}\text{L}$ *anurm* 'apassionat; addicte' < TRG *anurām* 'ídem', $\bullet\text{L}\text{H}\text{H}$ *amasay* 'comparatista' < TRG *āmasay* 'persona que uneix persones o coses, persona que vincula coses per comparar-les';
- (d) de maldestres que no hem eliminat a causa de l'arrelament que han assolit, com XXH *zzul* 'saludar' < TRG *uhal* / *ihal* 'saludar; invocar', $\bullet\text{X}\text{H}$ *azul* 'salutació' $\bullet\text{X}\text{H}\text{!}$ *azul!* 'hola!' < TRG *təhult* 'salutació' (adaptació desencertada del TRG MHQ, en què /h/ pot correspondre's a tres fonemes protoamazics (* /z/, * /h/ i * /β/); en aquest cas es correspon a * /h/).

Encara que clarament minoritaris, també trobem en AE alguns manlleus extradiasistèmics a dialectes orientals i occidentals, com ara $\text{t}\text{H}\text{O}\text{O}$ *atrar* 'modern, contemporani' < FQH *trar* 'nou', AWJ *atrār* 'nou, fresc', SIW *atrar* 'nou', SKN *trir* 'nou', $\bullet\text{X}\text{H}$ *agafa* 'nord' < ZNG *āga²f(f)āh* ídem', $\bullet\text{X}\text{H}\text{O}$ *agus* 'sud' < ZNG *o²gus* / *āwgus* 'sud', *yāggussā* 'anar cap al sud' (també en TRG *agus* 'sud', $\text{t}\text{H}\text{X}\text{O}\text{L}\text{L}$ *tagrumma* 'conjunt, grup, colla' < ZNG *tāgrummāh* 'gent, col·lectivitat; pretendents, cort'.

2.8. El vocabulari científic internacional

El vocabulari científic i terminològic pot representar potencialment algunes desenes de milers d'ítems, que en la major part de llengües normalitzades són comuns. Per aquesta raó, si bé la major part d'aquest vocabulari és d'origen grec (especialment per als compostos) i, en menor mesura, llatí, aquest estrat del lèxic de les llengües és conegut pels especialistes com a *vocabulari científic internacional* (VCI). Per al present diccionari s'estableixen uns procediments d'adaptació fonològica i morfològica *directa* —bé que cercant una certa convergència, quan és possible, amb les llengües de l'entorn de l'amazic— dels hel·lenismes i llatinismes científics i terminològics que no podem desenvolupar aquí (vegeu la bibliografia). Aquest és el punt en què el present diccionari s'aparta més clarament de la tendència implícita i no planificada més estesa de creació de lèxics científics i terminològics de l'amazic, basada, per una concepció esbiaixada del purisme, en la composició d'arrels genuïnes amazigues. De manera succinta notem aquí només que el VCI presenta uns avantatges molt considerables: (1) és rigorosament denotatiu, (2) és monosèmic, (3) és apte per a la propietat i l'especialització científiques; (4) és homologable internacionalment, (5) és unívoc i (6) no es confon amb el lèxic comú. D'aquesta manera, el principal "defecte" que hom podria atribuir-li, que és "l'exotisme" o "estranyesa" en comparació amb el lèxic comú —regit per unes restriccions fonotàctiques precises i amb un inventari fonemàtic més reduït— es converteix, donant-li la volta, en una de les principals virtuts, i és que, gràcies al "marcatge" (sobre aquest concepte, vegeu *infra*, § 3.5) que produeix la fesomia exògena d'aquest vocabulari, es distingeix millor del lèxic comú i esdevé, per tant, més apte per als registres especialitzats en què aquest tipus de vocabulari és necessari. El principal inconvenient —però no l'únic— per a l'explotació d'arrels genuïnes en vocabulari científic és l'escassa propensió de l'amazic a la composició (vegeu *Gr.* § 3.4.2.1), per la qual cosa no es veu com es podrien expressar en amazic conceptes com, per posar algun exemple, "psiconeuroimmunoendocrinologia" mitjançant la composició de lexemes genuïns. Atès, però, el caràcter bàsic i no especialitzat del present diccionari, hem adaptat un cabal reduït de vocabulari

I. PRESENTACIÓ

científic internacional de base grega i llatina a l'amazic, concretament una mica més de dos-cents cinquanta mots. Citem-ne tan sols alguns exemples: γεωγράφος > .IꞑꞑO.Ḥ *ajyugraf* 'geògraf' → †.IꞑꞑO.Ḥ† *tajyugraft* 'geògrafa', γεωγραφία > †.IꞑꞑO.Ḥξ† *tajyugrafit* 'geografia', ἀρχαιολόγος > .OKꞑꞑX *arkyulug* 'arqueòleg' → †.OKꞑꞑX† *tarkyulugt* 'arqueològa', ἀρχαιολογία > †.OKꞑꞑXξ† *tarkyulujit* 'arqueologia', ἀστρονόμος > .Θ†OꞑꞑΓ *astrunum* 'astrònom' → †.Θ†OꞑꞑΓ† *tastrunumt* 'astrònoma', ἀστρονομία > †.Θ†OꞑꞑΓξ† *tastrunumit* 'astronomia', παιδαγωγός > .ḐξΛ.Χꞑꞑ *apidagug* 'pedagog' → †.ḐξΛ.Χꞑꞑ† *tapidagugt* 'pedagoga', παιδαγωγία > †.ḐξΛ.Χꞑꞑξ† *tapidagujit* 'pedagogia', φιλόσοφος > .ḤξMꞑꞑḤ *afilusuf* 'filòsof' → †.ḤξMꞑꞑḤ† *tafilusufit* 'filòsofa', φιλοσοφία > †.ḤξMꞑꞑḤξ† *tafilusufit* 'filosofia', μεταφορά > †.Γξ†.Ḥꞑꞑ† *tamitafurt* 'metàfora', *aluminium* > .MꞑꞑΓξIꞑꞑΓ *aluminyum* 'alumini'. Naturalment, es tracta d'un recurs limitat, especialment apte en el cas del compostos; en el cas dels lexemes simples (sobretot quan es tracta de llatinismes) un recurs sovint vàlid és el calc semàntic, en què sí que és més adequat utilitzar arrels genuïnes amazigues.